

Sme tu!
We Are Here!

 synagoga
bratislava

 ŽIDOVSKÝ
KULTÚRNY
INŠTITÚT

Partnerom Židovského komunitného múzea je Bratislavský samosprávny kraj. Synagóga je súčasťou Slovenskej cesty židovského kultúrneho dedičstva.

The partner of the Jewish Community Museum is the Bratislava Self-Governing Region. The synagogue is part of the Slovak Jewish Heritage Route.

Bratislavský
samosprávny
kraj

Sme tu!
We Are Here!

Sme tu!

We Are Here!

Katalóg výstavy v Židovskom komunitnom múzeu, Bratislava, 23. máj – 12. október 2014

Catalogue of the exhibition in the Jewish Community Museum, Bratislava in May 23 – October 12, 2014

© Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva – Menorah, 2014

Texts © Samo Alexander, Maroš Borský, Andrew Goldstein, Beata Kasalová, Martin Kornfeld, Petra Müllerová, Baruch Myers, Peter Salner, 2014

Recenzenti / Reviewers: PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ing. Egon Gál, CSc.

Photographs © Attila Bálint, Thomas Falch, Viera Kamenická, Rudolf Klein, Milan Reichmann, Miroslava Spodniaková, Ľubo Stacho, archív ŽNO Bratislava, 2014

Design © Martin Lepej, 2014

Prepress DuoMedia, s. r. o., Bratislava

Vydanie tejto publikácie podporil Dutch Jewish Humanitarian Fund
Published with the support of the Dutch Jewish Humanitarian Fund

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– program Kultúra národnostných menšín 2014

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť použitá alebo šírená žiadnou formou bez predošlého súhlasu vydavateľa.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means without written permission from the publisher.

ISBN 978-80-969720-4-3

Sme tu!
We Are Here!

Maroš Borský a kol.

Bratislava 2014

Obsah *Contents*

Úvod Foreword	6
<i>Maroš Borský</i>	
Židovská komunita v Bratislave (a jej identita) po roku 1989 The Jewish Community in Bratislava (and its identity) since 1989	11
<i>Peter Salner</i>	
Katalóg vystavených fotografií Catalogue of exhibited photographs	29

ÚVOD

FOREWORD

MAROŠ BORSKÝ

Spomínam si, ako keby to bolo včera, na scénu, ktorá sa odohrala, keď som stál v anonymnej mase demonštrantov na Námestí SNP v novembri 1989. Neznámy muž vyjadril z tribúny v mene slovenských židovských občanov podporu Nežnej revolúcii. Až po rokoch som sa dozvedel, že tento odvážny pán bol Fridrich Feldmar zo Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Spomínam si, ako okolo stojaci ľudia reagovali na jeho výzvu. Boli prekvapení, v šoku a nevedeli, ako reagovať. Som si istý, že väčšina z nich práve v tej chvíli po prvýkrát uvidela živého žida.

Pre mnohých Slovákov bolo slovo „žid“ v čase komunizmu nadávkou. Namiesto neho sa používal politicky korektný výraz „občan židovského pôvodu“. V prvých rokoch po páde režimu som si všimol, že mnohí ľudia, ktorí sa zaujímali o židovskú kultúru a náboženstvo ešte cítili potrebu zdôrazniť, že oni samotní nie sú židia, iba ich zaujíma téma. Neskôr sme zažili purimové plesy s nežidovskými prominentmi, ktorí sa chceli ukázať v našej spoločnosti. Po mnoho rokov sa tešíme záujmu zo strany médií o židovské témy, z čoho mnohí anonymní internetoví komentátori šalejú a občas aj my sami máme pocit, že už je toho veľa. Akoby táto krajina nemala žiadne iné problémy, o ktorých treba písať. Majoritná spoločnosť a verejné inštitúcie často spájajú holokaust a židovskú kultúru do jedného. Nie sú ochotní ísť ďalej a pochopiť, že holokaust nie je naša kultúra, ale zlo, ktoré sa nám stalo. Židovská komunita tu existuje a má aktívny život a kultúru. Často ani nevedia, ako túto oblasť skúmať, pretože je na to potrebná značná znalosť židovskej kultúry, hebrejského jazyka a dejín.

Sme občania Slovenska, navštevujeme slovenské školy, v každodennom živote používame jazyk krajiny a rešpektujeme jej kultúrne a politické normy. Platíme dane, chodíme voliť, jazdíme na rovnakých rozbitých cestách a zažívame všetky každodenné problémy rovnako ako ostatní obyvatelia. Okrem toho sa zúčastňujeme na živote našej malej

I can still remember, as if it were yesterday, a scene that happened when I stood among the anonymous mass of demonstrators on SNP Square in November 1989. Speaking from the tribune, an unknown man declared his support for the Velvet Revolution in the name of Slovak Jewish citizens. Only years later did I learn that this brave man was Mr. Fridrich Feldmar from the Jewish Community of Bratislava. I recollect how this citizen's call was embraced by the people standing around. Many were surprised and astonished and did not know how to react. I am sure that for the majority it was the first time they had seen a living Jew.

For many Slovaks during the communist period, "Jew" was more of an expletive. Therefore, rather than saying the word "Jew", a milder, "politically correct" form – "citizen of Jewish descent" – was used. Moreover, in the first post-communist years I observed that many people interested in Jewish culture or religion fell compelled to stress that they were not Jewish themselves and merely had an interest in the subject. In later years we also witnessed Purim balls attended by non-Jewish celebrities who wanted to be seen in Jewish society. We have seen many years of media interest in Jewish subjects, driving many anonymous internet commentators crazy; sometimes even we in the Jewish community think this has been too much, as if the country did not have any other problems for the media to write about.

The general public and public institutions often equate the Holocaust and Jewish culture. They are not willing to go further, in terms of understanding, and see that the Holocaust is not our culture, but an evil imposed on us. The community is still here and has an active life and culture. Very often they do not know how to research the field, as substantial knowledge of Jewish culture, the Hebrew language and history is needed.

We are citizens of Slovakia, attend Slovak schools, use the Slovak language in our daily lives, and respect Slovakia's cultural and political

komunity, ktorá má okolo tritisíc ľudí. Štát nás uznáva ako národnostnú menšinu, keďže máme osobitú kultúru, a tiež ako „cirkev“, vzhľadom na skutočnosť, že väčšinu ostatných uznaných náboženských organizácií predstavujú kresťanské denominácie. Preto si mnohí v židovskej komunite, ale aj mimo nej kladú otázku, kto sú slovenskí židia? Ide o etnickú, kultúrnu alebo náboženskú identitu?

Naša výstava a sprievodný katalóg sa snažia dať odpoveď zobrazením súčasného života komunity. Vidíme, že je hlboko zakorenený v náboženskej tradícii, v historických udalostiach, ktoré zachytila Biblia. Spolu to z nás robí religiózno-etnickú skupinu so špecifickou kultúrou, ktorá si udržiava svoje tradičné komunitné štruktúry. Sme plne integrovaní do spoločnosti. Sme lojalní občania Slovenskej republiky, ale zároveň sme hrdí na našu minulosť. Udržiavame stáročia trvajúce citové väzby so Svätou zemou a moderným Štátom Izrael, kde mnohí z nás majú priateľov a príbuzných.

Nemáme menšinové médiá, politické zastúpenie, ani sieť školských inštitúcií. Žiadne slovenské mesto nemá tabuľu s jeho názvom v jazyku našej menšiny. Nemáme špeciálne slovensko-židovské národné kroje a neorganizujeme festivaly ľudových piesní. Čo je teda podstatou židovskej kultúry?

Použili sme fotografické médium, aby sme „zinscenovali“ náš komunitný život v muzeálnom prostredí. Máme ako muzeálna inštitúcia na toto právo? Odpoveď je áno, pretože naše múzeum vyrástlo z tejto komunity ako súčasť jej kultúrnej politiky s cieľom zviditeľňovať jej minulosť aj súčasnú realitu.

Prostredníctvom tejto výstavy predstavujeme židovský život pre rôzne typy publika: pre miestnych, pre turistov, pre starších i najmladších židov a nežidovských návštevníkov. V prvom rade sme fungujúca komunita s vlastnými inštitúciami a napriek nášmu malému počtu sa nám darí udržať kvalitu komunitného života. Hebrejčina je jazykom

norms. We pay taxes, vote in elections, drive on the same pot-holed roads and experience all the same issues of daily life as other citizens. Besides this, we participate in the life of our small community of about three thousand people. The state acknowledges us as a national minority as we have a distinct culture, and also as a "Church", given that most other acknowledged religious bodies are Christian denominations. This raises the question for many, in the Jewish community and outside, who are the Slovak Jews? Is this an ethnic, cultural or religious identity?

This exhibition and catalogue try to provide an answer by setting out what Jewish life is today. We can see that the Jewish culture is strongly rooted in religious tradition and in the historical events depicted in the Bible. It makes us into a religious-ethnic group with a distinct culture, one which maintains its traditional community structures. We are well integrated into society at large. While being loyal citizens of Slovakia, we still maintain strong, centuries-old emotional ties to the Holy Land and the modern State of Israel, where many of us have friends and relatives. We do not have minority media, political representation or a special network of schools. No Slovak town has a signpost bearing its name in our language. We do not have special Slovak-Jewish folk costumes and do not organize folksong festivals. So what, then, is the core of Jewish culture? Here we use the medium of photography to "stage" community life in a museum setting. Are we, as a museum, a legitimate place to do this? The answer is yes, as our museum grew up from this community as part of its cultural policies, one of which is to make its past and presence visible.

We are "staging" Jewish life through this exhibition for various audiences: local and tourist, younger and older, Jewish and non-Jewish. First of all, we are a functioning community with institutions and, despite our small size, we manage to maintain the quality of communal life. Hebrew is the language of prayer and religious tradition, but for most of us our

modlitieb a náboženskej tradície, ale pre väčšinu z nás ostáva materinským jazykom slovenčina. Náboženskú tradíciu definuje židovské právo (*halacha*). Rituály „prechodu“ sú spojené so židovským životným cyklom. Sme taktiež jedinou menšinou na Slovensku, ktorá vlastní a udržiava svoje cintoríny a má osobitné pohrebné zvyky. Naše sviatky súvisia so židovským náboženstvom. Pripomíname si odchod z Egypta, udelenie Tóry na vrchu Sinaj, statočný boj Makabejcov aj odvážnu hrdinku Ester, ktorá zachránila svoj ľud pred záhubou. Tieto sviatky sú dôležité pre udržanie kolektívnej pamäti dávnych skúseností židovského ľudu a Božích zásahov do nášho osudu. Holokaust zanechal fatálny vplyv na našej komunite. Tí, ktorí prežili, tvoria našu najstaršiu, ale stále aktívnu generáciu. Kolektívna trauma tohto hrozného obdobia zasahuje aj do druhej a tretej generácie. Rodinné príbehy a spomienkové podujatia v komunite formujú naše skupinové povedomie, ktoré je citlivé na všetky prejavy rasizmu a glorifikácie vojnového slovenského štátu. Pilierom našej komunitnej existencie je vzdelanie, ktoré bolo vždy vysoko váženou hodnotou. S tým súvisí záujem o vzdelávanie. Tieto aktivity majú dosah na všetky vekové skupiny, od škôlkarov a školákov až po dospelých. Židovské vzdelávanie je nástrojom odovzdávania tradície z generácie na generáciu a udržiava skupinovú identitu našej komunity. Komunita sa postupne čoraz viac zviditeľňovala v prostredí Bratislavy. Verejné zapalovanie chanukovej meny má tradíciu od roku 1993. Odohráva sa na mieste zbúranej neologickej synagógy, pri pamätníku holokaustu a pod dramatickou siluetou historickej katedrály. Je to verejné vyjadrenie našej prítomnosti v meste, ale aj doklad nedávnych historických udalostí a pripomienka, ako sa strácala tolerancia, ktorá bola charakteristická pre Bratislavu nedávnej minulosti. V roku 2002 sa vybuďoval Memoriál Chatama Sofera, architektonicky pôsobivý areál, uchovávajúci zvyšky bývalého židovského cintorína zničeného počas druhej svetovej vojny, kde je umiestnených 23 hrobov slávnych bratislavských rabínov. Desiatky rokov vedeli o tejto „časovej kapsli“ skrytej pod koľajami električky pri vchode do tunela iba starí Bratislavčania. Dnes tam vodíme stredoškolákov v rámci vzdelávacieho programu Židovské kultúrne dedičstvo v Bratislave, ktorý realizujeme v spolupráci s Bratislavským samosprávnym krajom.

mother tongue remains Slovak. The religious tradition is defined by Jewish law (*Halachah*). Rites of passage are related to the Jewish life cycle. There are special ceremonies associated with birth, transition to adulthood, marriage and death. Moreover, we are the only minority in Slovakia that maintains its own cemeteries and has special burial customs. Our holidays are related to the Jewish religion. We remember the Exodus from Egypt, the delivery of the Torah on Mount Sinai, the struggle of the brave Maccabees and the courageous heroine Esther who saved her people from destruction. These holidays are important in preserving the collective memory of the experiences of Jewish people in the past and of Divine intervention in our destiny.

The Holocaust had a fatal impact on the community. The survivors form our older and still active generation. The collective trauma of this horrific period spreads even to the second and third generations. Family histories and community remembrance culture form part of our group consciousness, which is sensitive to expressions of racism and glorification of the wartime Slovak state.

The pillar of our community existence is education, which has always been a highly respected value. Education goes on in all age groups, from kindergarten to school-age children and on to adults. Jewish education is a tool to transfer our tradition from one generation to another and to retain the group identity of our community.

The community has also become gradually more visible in the townscape. The public lighting of the Hanukkah menorah on the site of the demolished Neolog synagogue and Holocaust Memorial, beneath the striking silhouette of Bratislava Cathedral, has been a tradition since 1993. It is a public statement of our community's presence in the city, evidence of recent historical events and a reminder of how the tolerance that was once so typical of Bratislava disappeared.

In 2002, the Chatam Sofer Memorial emerged as an architecturally attractive site preserving the remains of the ancient Jewish cemetery destroyed during World War II, where the tombs of 23 famous Bratislava rabbis are located. For decades, only well-informed Bratislava residents knew about this dark time capsule hidden under the tramline tracks at the entrance to the tunnel. Today, we bring secondary school students to the site within the educational program Jewish Heritage of Bratislava, which we conduct in cooperation with the Bratislava Self-Governing Region.

O desaťrocie neskôr sme verejnosti sprístupnili synagógu na Heydukovej ulici. Židovské komunitné múzeum vzniklo najmä z dvoch dôvodov: má formulovať kultúrnu politiku bratislavskej Židovskej náboženskej obce a chrániť naše vzácne kultúrne dedičstvo. Úspešne naplníme toto poslanie a vytvorili sme malú, ale aktívnu a inovatívnu muzeálnu inštitúciu. Sme hrdí na nový cyklus verejných prednášok v synagóge *Otvárame dvere*.

Náš výstavný projekt v roku 2014 s titulom *Sme tu!* sa zameriava na židovský komunitný život v dnešnej Bratislave. Vybrali sme 20 záberov. Väčšinu z nich nafotila Viera Kamenická, „veľká dáma“ židovskej kultúry na Slovensku, dokumentaristka synagóg a zbierok judaík, zanietaná edukátorka, ktorá sa desaťročia venuje šíreniu židovskej kultúry a vzájomného porozumenia v spoločnosti. Keď sme s ňou diskutovali o tomto projekte, povedala, že tento „nádherný film“ jej jednoducho bežal pred očami a ona len stlačila spúšť, až neskôr si uvedomila, aký dôležitý príbeh svojim objektivom zachytila. Ďakujeme tiež ostatným fotografom, ktorí nám poskytli svoje fotografie.

Ťažiskom výskumu v katalógu je štúdia Dr. Petra Salnera, popredného etnológa a emeritného predsedu Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Peter Salner viedol komunitu 16 rokov, počas ktorých sa naplnila jeho vízia o formovaní komunitnej inštitúcie. Bolo vybudované Židovské komunitné centrum. Pri pohľade na fotografické zábery predstavujúce bohatstvo židovského komunitného života v dnešnej Bratislave si uvedomujeme prínos tohto lídra, ktorý zasvätil roky práce pre blaho jeho komunity. Vďaka jeho neúnavnej a plodnej práci, dnes stojíme zjednotení v silnej komunite, ktorá je domovom pre všetky generácie bratislavských židov, praktizujúcich veriacich aj sekulárnych, ortodoxných i liberálnych.

Súčasný projekt je prvým výstupom našej spolupráce s novým Židovským kultúrnym inštitútom, ktorý je vrcholovou inštitúciou Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku v kultúrnej oblasti. Prostredníctvom výskumu, kultúrnych a vzdelávacích aktivít bude tento nový inštitút pracovať pre zachovanie židovskej kultúry na Slovensku.

Výstavný projekt *Sme tu!* je takisto naším pripomenutím 25. výročia pádu komunistického režimu v Novembri 1989. Chceme predstaviť život našej komunity žijúcej v slobodnej a demokratickej spoločnosti. Veríme, že tento unikátny výstavný projekt prispeje ku lepšiemu spoznaniu a pochopeniu kultúry a komunitného života židov na Slovensku.

A decade later, in 2012, we opened the Heydukova Street Synagogue to the public. The Jewish Community Museum was established with the mission of formulating the cultural policies of the Jewish Community of Bratislava and preserving our precious heritage. Since then, we have been successfully fulfilling this mission and have established a clear position as a small but active and innovative museum institution. We are proud of our new cycle of public lectures in the synagogue, called *Opening the Doors*. Our exhibition project for 2014, titled *We Are Here!*, focuses on Jewish community life in Bratislava today. We have selected 20 images. The majority of them was photographed by Viera Kamenická, the grande dame of Jewish culture in Slovakia, documenter of synagogues and Judaica collections, and dedicated educator who has for decades been engaged in promoting Jewish heritage and mutual understanding in society. When we discussed this project with her, she said that this “beautiful film” had been just evolving before her eyes and she had simply pressed the shutter, only later realizing what an important story she had captured with her lens. We are also grateful to the other photographers who supported this project with their pictures.

The research core of this catalogue is a study by Dr. Peter Salner, a prominent ethnologist and president emeritus of the Jewish Community in Bratislava. Peter Salner led the community for 16 years, during which his vision of building the community institution was fulfilled. The Jewish Community Center was developed. Looking at the pictures presenting the richness of Jewish communal life in Bratislava today, we realize the contribution of this leader, who dedicated years of work for the benefit of his community. Following tireless and fruitful work, we stand today united in a flourishing community providing a home to all generations of Bratislava Jews, religious and secular, Orthodox and Liberal.

The current project is the first cooperation with the Jewish Cultural Institute, newly established by the Federation of Jewish Communities in Slovakia as its representative body in the field of culture. Through research, cultural and educational activities this new institute will work towards preserving Jewish culture in Slovakia.

The exhibition project *We Are Here!* is our tribute to the 25th anniversary of the fall of the communist regime in November 1989. We want to present the life of our community, living in a free and democratic society. We strongly believe that this unique exhibition project will contribute towards better understanding of Jewish culture and the life of our community in Slovakia.

ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V BRATISLAVE (A JEJ IDENTITA) PO ROKU 1989*

THE JEWISH COMMUNITY IN BRATISLAVA (AND ITS IDENTITY) SINCE 1989*

PETER SALNER

V roku 2014 uplynie 25 rokov od pádu komunistickej moci. Odvtedy prešla dostatočne dlhá doba, aby som sa pokúsil rekapitulovať, čo za ten čas dosiahla Židovská náboženská obec v Bratislave a ako sa zmenila identita jej členov. Využívam pritom poznatky dlhodobého archívneho a terénneho výskumu. Časť z nich som priebežne publikoval vo viacerých knihách a štúdiách.

Na základe generáciami získavaných skúseností sa pri každej zásadnej zmene politického systému židovská komunita vyrovnáva s otázkou, aké sebaobránné stratégie zvoliť. Na jednej miske váh je nevyhnutnosť zachovať a odovzdávať ďalším generáciám tradície a identitu, na druhej zas potreba neprivolávať na seba útoky vládnucej moci. Pred rovnakou dilemou sa ocitli židia na Slovensku aj po novembri 1989. Pád komunistického režimu priniesol nádej na lepšiu budúcnosť, ale zároveň strach z návratu totalitnej minulosti (nedávnej, ale i tej staršej). Vyplýval zo skutočnosti, že už krátko po revolúcii sa objavili pokusy rehabilitovať vojnový slovenský štát a jeho predstaviteľov na čele s prezidentom Jozefom Tisom. Rozdelenie Československa a vyhlásenie samostatnej Slovenskej republiky 1. 1. 1993 ešte viac posilnilo existujúce obavy. V nejasnej situácii bolo potrebné nájsť spoločného menovateľa pre ľudí, ktorí ku svojmu židovskému pôvodu pristupovali rozdielnym spôsobom. V podmienkach Bratislavy sa preto prioritou stalo budovanie komunity (a identity jej členov), ktorú tlak oboch totalít výrazne ovplyvnil.

Hlavnú úlohu v tomto zložitom procese zohráva Židovská náboženská obec (ŽNO). Na Slovensku predstavuje najpočetnejšiu židovskú inštitúciu, navyše jedinou, ktorá pôsobí kontinuálne od roku 1945, pričom nadväzuje na činnosť predvojnovéj ortodoxnej a neologickej obce. Vo svojej súčasnej podobe vznikla ŽNO Bratislava krátko po oslobodení na základe nariadenia Slovenskej národnej rady 231/1945 „O úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku“.

In 2014, we will mark 25 years since the fall of the communist regime. Since then enough time has passed for me to now try and recapitulate what the Jewish Community of Bratislava has achieved in that time and how the identity of its members has changed. In doing this, I will make use of the findings of my long-term archival and field research. These findings have in part already been published in several of my books and studies.

The experience gained by the Jewish community through the generations shows that with each major change of political system, the community deals with the question of what self-defense mechanisms to choose. On the one hand there is the necessity to maintain traditions and identity and hand them over to future generations. On the other hand there is the need to avoid being a target for attacks by the ruling power. Jews in Slovakia faced a similar dilemma after November 1989. The fall of the communist regime brought hopes for a better future as well as fear of a return to the totalitarian past (the recent as well as the more distant one). This fear arose from the fact that shortly after the Revolution there were attempts to rehabilitate the wartime Slovak state and its officials, with then President Jozef Tiso in the lead. The division of Czechoslovakia and declaration of independence of the Slovak Republic on January 1, 1993 made existing fears even stronger. In the unclear situation, it was necessary to find a common denominator for people with diverse attitudes to their own Jewish background. For this reason the priority in Bratislava became to rebuild the community (and the identity of its members), which had been greatly affected by the pressures of both totalitarian regimes. The main role in this complicated process was played by the Jewish Community (ŽNO). In Slovakia, it represents the largest Jewish institution, and the only one which has worked without interruption since 1945 and has followed up the activities of the pre-war Orthodox and Neolog communities. In its current form, the Jewish Community of Bratislava was

Okrem iného obsahuje príkaz založiť zjednotené Židovské náboženské obce. Pod umelo vytvorenou spoločnou strechou sa stretli bratislavskí ortodoxní aj neologickí veriaci. Do komunity ale patrili aj ľudia, ktorí na holokaust reagovali stratou viery. Niektorí z nich asimilovali a dištancovali sa od židovstva v akejkoľvek podobe, mnohí si však zachovali židovskú (hoci nie religióznu) identitu.¹ Časť z nich vstúpila do ŽNO, iní ostávali mimo obce. Svoj pozitívny, neutrálny či záporný vzťah k judaizmu prenášali aj na potomkov, ktorí sa narodili krátko po oslobodení. V podmienkach komunistickej spoločnosti veľká časť tejto generácie nemala možnosť spoznať v rodine ani v škole židovské náboženstvo, tradície, kultúru, dejiny. Napriek tomu po novembri 1989 mnohí prejavili záujem stať sa súčasťou komunity.

Názorová rôznorodosť sa prejavovala vo (formálne) zjednotenej obci počas celého obdobia 1945 – 1989. Diskusný príspevok, ktorý odznel na výročnej členskej schôdzi ŽNO v roku 1999 ilustruje, že tento stav pretrváva naďalej: „Od holokaustu sa hierarchia hodnôt posunula od čisto náboženských kritérií k identite. To, že je niekto obrezaný a vie sa modliť, je kritérium pre účasť na bohoslužbách a iných náboženských obradoch. Ale nie je to kvalifikácia pre spravovanie vecí verejných. Tu je dôležité, aby sa dotyčný cítil židom, hlásil sa k židovskej identite a mal iné schopnosti pre túto činnosť.“ Religiózne motivované rozpory sa prejavovali najskôr vo forme konfliktov ortodoxných a neologic-kých členov, neskôr sa zmenili na spory veriacych a sekulárnych židov a v súčasnosti majú formu napätia medzi „starými“ a „novými“ židmi. Proces uvoľňovania spoločenských pomerov vyvrcholil počas „pražskej jari“ koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia. V tomto období sa aktivizovala aj ŽNO. Organizovala religiózne, kultúrne a vzdelávacie podujatia, ale aj táborové pobyty pre mládež v Izraeli, Juhoslávii a Rakúsku. Situácia sa radikálne zmenila po okupácii Československa v auguste 1968, keď emigrovala väčšina príslušníkov mladšej a strednej generácie.² Z Bratislavy odišli aj rabin Eliáš Katz, predseda ÚZ ŽNO Benjamin Eichler a ďalší poprední funkcionári komunity. Nové vedenie KSČ netajilo nedôveru k židom. Historik Ján Hlavinka³ definoval ich postavenie v období normalizácie (1969 – 1989) už názvom svojej štúdie „Židovská komunita pod kontrolou“. Vtedajšie predstavenstvo ŽNO preto obmedzilo aktivity na náboženskú a sociálnu sféru: „Jeho členovia možno rezignovali na vízie, niektorí podľahli nátlaku. Dokázali však naplniť hlavné poslanie svojej činnosti a previedli bratislavských židov cez duchovnú púšť. V ťažkých podmienkach zachovali

established shortly after liberation by decree 231/1945 of the Slovak National Council “On setting the conditions for the Jewish faith in Slovakia”. Among other things, it decreed the establishment of united Jewish communities. The imposed, artificial unity of the community came to include both the Orthodox and Neolog Jews of Bratislava. Yet the community also comprised people who had lost their faith in response to the Holocaust. Some of them assimilated and refused to have anything to do with Jewishness in any form, while many others maintained their Jewish (if not their religious) identity.¹ Some joined the Jewish community, and others remained outside the community. They also transmitted their positive, neutral or negative attitudes about Judaism to their children who were born shortly after the liberation. Under the conditions of communist society, a major portion of this generation had no chance to learn about Jewish religion, traditions, culture or history within the family or at school. Nevertheless, after November 1989, many expressed an interest in participating in the community.

This diversity of opinions was evident in the (formally) united community during the entire period 1945-1989. A comment made in a discussion at the annual meeting of community members in 1999 illustrates that this later continued to be the case: “Since the Holocaust, the hierarchy of values has shifted from purely religious criteria to identity. The fact that someone is circumcised and knows how to pray is a criterion for participating in worship and other religious rituals. But it is no qualification for managing public matters. What is important there is that the person feels themselves Jewish, recognizes their Jewish identity and has other abilities to do this job.” Religiously motivated disputes first surfaced as conflicts among Orthodox and Neolog members, later turned into disagreements between religious and secular Jews, and currently take the form of tensions between “old” and “new” Jews.

The process of loosening restrictions in society culminated during the “Prague Spring” in late 1960’s. The community became active in that period too, by organizing religious, cultural and educational events, as well as youth camps in Israel, Yugoslavia and Austria. The situation changed radically after Czechoslovakia was occupied in August 1968, after which most people of the younger and middle generations emigrated.² Those who left Bratislava included Rabbi Eliáš Katz, Chairman of the Federation of Jewish Communities in Slovakia Benjamin Eichler, and other prominent functionaries of the community. The new leadership of the Communist Party of Czechoslovakia made no attempt to hide its distrust of Jews. The

kontinuitu komunity a po novembri 1989 odovzdali štafetu svojim nástupcom. Za to zasluhujú uznanie.⁴⁴ Obec zabezpečovala predovšetkým bohoslužby a oslavy sviatkov, pozornosť venovala pamiatke obetí holokaustu a v rámci možností pomáhala riešiť niektoré sociálne problémy...

(Trans)formovanie židovskej identity

V takomto prostredí sa (trans)formovala identita najstaršej generácie a ich potomkov. Kľúčovú úlohu zohral holokaust. Osudovo ovplyvnil postoj mnohých, ktorí ho zažili a ich prostredníctvom formoval svetozorové orientácie ďalších generácií židov. Väčšina ortodoxných veriacich buď zahynula, alebo preživší po oslobodení často zvolili emigráciu. Na Slovensku ostali predovšetkým židia, ktorí uprednostnili kultúrne a politické prispôbenie. Napriek zdanlivo jednoznačnej prevahe ľavicových (komunistických) a asimilantských názorov mali v komunite stabilné miesto aj veriaci rôznej orientácie. Dokladom je fakt, že v roku 1955 na Slovensku aktívne fungovalo viac ako 40 náboženských obcí. Podľa vzťahu k judaizmu možno ich členov rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvú tvoria veriaci (bez ohľadu na to, ku ktorému prúdu judaizmu sa hlásia). Do druhej patria ľudia, ktorí sice odmietajú religiozitu, ale deklarujú príslušnosť ku komunite a jej tradíciám aj formou členstva v ŽNO. Existuje ešte tretia skupina.

Do nej možno zaradiť tých, ktorí sa napriek židovskému pôvodu jedného či oboch rodičov zo strachu alebo iných dôvodov distancujú od židovstva a nie sú predmetom záujmu tohto príspevku.

Najpočetnejšiu zložku komunity tvoria dnes sekulárni židia.

V dôsledku traumy holokaustu stratili (mladší obyčajne ani nemali možnosť získať) vzťah k judaizmu. Neznamená to ale, že sa zbavili duchovných väzieb so židovstvom. Často dodržujú jednotlivé prvky tradície, niektorí sviatočne navštevujú synagógu. Prípadnú účasť na bohoslužbách vnímajú mnohí z nich ako akt solidarity (s predkami, tradíciami alebo so súčasníkmi, ktorí potrebujú minjan) a nie ako prejav religiozity. V prípade vstupu do obce hľadajú v nej spoločenské a kultúrne zázemie, ale mnohí aj sociálne benefity. Pokiaľ sú veriaci, svoju religiozitu obsahom ani formou nestotožňujú s prejavmi judaizmu. Príkladom je česko-izraelský spisovateľ Viktor Fischl: „Neříkám, že Bůh není, ale modlit se k němu nemohu.“⁴⁵ Arnošt Lustig vždy verejne deklaroval príslušnosť k židovskej komunite, ale k viere po zážitkoch počas holokaustu zaujal odmietavý postoj: „Sám nevěřím

historian Ján Hlavinka³ defined their status in the so-called “normalization period” (1969-1989) in the title of his study “The Jewish Community under Control”. The community leadership of that time therefore limited its activities to the religious and social spheres: “Its members may have given up on their visions and some succumbed to the pressure. However, they managed to fulfill the main mission of their activities – to guide the Jews of Bratislava through the spiritual wilderness. Under difficult conditions they maintained the continuity of the community and handed over the imaginary relay baton to their successors after November 1989. For that they deserve to be recognized.”⁴⁴ For the most part, the community organized religious services and celebrations of holidays, with attention paid also to honoring the victims of the Holocaust, and helping as much as was possible to solve some social problems...

(Trans)forming the Jewish identity

It was in such an environment that the identity of the oldest generation and their children was (trans)formed. The Holocaust played a key role. It had fateful effects on the attitudes of many who survived and, through them, it formed the worldview of succeeding generations of Jews. Most Orthodox religious Jews either perished or – if they had survived – chose to emigrate after the liberation. The Jews who remained in Slovakia were those who preferred to adapt culturally and politically. Despite the seemingly clear dominance of leftist (communist) and assimilationist opinions, there were always religious members with other opinions within the community.

This is evidenced by the fact that in 1955 the number of religiously active communities exceeded 40. By their relation to Judaism, their members may be divided into two basic groups. The first group includes the religious Jews (regardless of what stream of Judaism they identify with). The second group includes people who reject religious life but claim they belong to the community, identify with its traditions, and express their belonging through their membership in the Jewish community. There is also a third group which is comprised of those who, despite having one or both Jewish parents, shy away from their Jewishness and hence are outside the scope of this paper.

The largest group in the community today are the secular Jews. Affected by the trauma of the Holocaust, they lost (or the younger generation usually never had a chance to develop) any connection to Judaism. Yet that does not mean they had cast away their spiritual ties to Jewishness.

a je mi to líto, že nevěřím, protože by mi pomohlo, kdybych věřil. Nebylo by pak všechno jen na mně; bohužel mám strach, že jsme sami. Chtěl bych věřit v Boha.⁶⁶ Proces zmeny hodnôt ilustruje Pavel Traubner, ktorý zažil holokaust a dostal z domu základy náboženskej výchovy: „Ja nie som náboženský Žid. Chodím do synagógy pri výročných sviatkoch, pomodlím sa za svojich rodičov. Ja som etnický Žid. Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom.“⁶⁷ Vplyv holokaustu na vzťah k judaizmu vyjadrila žena (1923), ktorá viedla kvôli matke kóšernú domácnosť: „Viete, nerada filozofujem, ale keď si spomeniem na všetkých tých krásnych pobožných ľudí, na to, čo sa im stalo, tak neviem... Radšej nechcem o tom rozmýšľať. Nechcem, ale musím zapochybovať.“⁶⁸ Na základe dostupných poznatkov možno zhrnúť, že pre veľkú časť komunity „Boh po holokauste je abstraktný alebo nijaký; rozhodne to však nie je starozákonný Boh Tóry a micvot...“⁶⁹ Skutočnosť, že svoje židovstvo vnímajú mimo hraníc judaizmu však neznamena, že komunita prestala pre nich existovať. Dôležité puto predstavuje reflexia holokaustu, vyjadrenie solidarity s osudom a smrťou blízkych.

Hľadanie rovnováhy medzi židovskou tradíciou a prostredím, v ktorom žili, pred rokom 1989 často ovplyvnilo úsilie neohroziť budúcnosť svojich detí v podmienkach totalitného systému. Niektorí z tohto dôvodu pred nimi zatajovali aj židovský pôvod. Nie sú výnimkou prípady, že sa o rodičoch (teda aj o sebe) dozvedali od cudzích ľudí, neraz za nepriemných okolností. Napriek tomu aj v generácii narodenej po roku 1945 pretrvávalo vedomie odlišnosti od majoritného okolia: „Od ostatných Čechov a Slovákov ich odlišovalo transgeneračné (ne)odovzdávanie rodičovských zážitkov holokaustu a rodičovská ambivalencia alebo dokonca utajovanie ich židovstva, ktoré v detstve vytvorilo mätúci pocit odlišnosti. Mladí českí i slovenskí židia sa vyznačovali síce nie častou, ale psychologicky významnou osobnou skúsenosťou s antisemitizmom; emocionálnym stotožnením s Izraelom, čo ich automaticky priviedlo do rozporu so silne antisionistickým komunistickým režimom. Od židov v západných liberálnych demokraciách ich odlišovala stopa spojená so židovstvom, z ktorej vyplýval negatívny pocit odlišnosti, často bolestivé hľadanie židovstva v situácii, keď komunistické authority a mnohí rodičia uprednostňovali, aby sa nestotožňovali so svojim židovským pozadím; a neprítomnosť židovského náboženského vzdelania.“⁷⁰

Mladí ľudia sa po novembri 1989 ocitli v zložitej situácii. Mnohí až

Frequently they observe individual elements of the tradition and some come to the synagogue on holidays. They view their possible attendance at religious services as an act of solidarity (with ancestors, traditions or with their peers who need to create a *minyan*) rather than as an expression of religiosity. If they join the community as members, they seek to participate in social and cultural activities but many also seek social benefits. If they are religious, they do not identify their religiosity with Judaism, in content or form. The Czech-Israeli writer Viktor Fischl serves as an example of this attitude: “I am not saying that there is no God, but I cannot pray to him.”⁶⁵ Arnošt Lustig has always publicly declared himself to be a member of the Jewish community but after the Holocaust experience he came to reject faith: “I myself do not believe and regret the fact that I do not believe because if I did, it would help me. It would not all be on my shoulders; unfortunately I am afraid that we are on our own. I would like to believe in God.”⁶⁶ The process of the change in values has been described by Pavel Traubner, who experienced the Holocaust and was given the foundations of a religious education at home: “I am not a religious Jew. I visit the synagogue for High Holidays and I pray for my parents. I am an ethnic Jew. I am a Slovak who was born to Jewish parents.”⁶⁷ The effect of the Holocaust on her ties to Judaism was expressed by a woman (b. 1923) who kept kosher household because of her mother: “You know, I do not like to philosophize, but when I remember all those beautiful religious people and think about what happened to them, then I don’t know... I prefer to not even think about it. I do not wish to, but I just have to have my doubts.”⁶⁸ Based on the available evidence one may conclude that for a major part of the community “God after the Holocaust is abstract or non-existent; certainly not the God of the Torah and the mitzvot...”⁶⁹ The fact that they see their Jewishness outside the borders of Judaism does not mean that the community no longer exists for them. An essential tie is the reflection of the Holocaust, and the expression of solidarity with the fate and death of close ones. Before 1989, the search for balance between the Jewish tradition and the environment in which Jews lived was often affected by efforts not to put at risk the future of their children in the totalitarian political system. For this reason, some of them hid from their children their Jewish background. It was not rare for a person to learn from strangers, often under unpleasant circumstances, that their parents (and hence they themselves) were Jewish. Nevertheless, even in the generation of people born after 1945 there remained awareness of being different from the

teraz dostali možnosť oboznámiť sa bližšie so židovským náboženstvom, kultúrou, dejinami. Niektorí sa rozhodli zotrvať naďalej mimo komunity, iní zvolili členstvo v Slovenskej únii židovskej mládeže alebo v obci. Na základe výskumov generácie „vnukov holokaustu“ Tina Gyarfášová dospela k záveru, že „jednotlivci aj rodiny si dnes vytvárajú vlastný model z tradícií, ktoré si sami vyberú.“¹¹ Tento „židovský výber“ nachádzame v rôznych prejavoch rodinného a spoločenského života. Patrí sem prípadná účasť na bohoslužbách, zapalovanie šabatových či chanukových sviečok, sederová večera, pôst na Jom kipur, *kadiš* za rodičov, dodržiavanie niektorých princípov kašrutu, ale aj forma pohrebu atď. Spomenuté (a iné) prejavy úcty k tradíciám sú prejavom religiozity, alebo aj formou deklarácie príslušnosti ku komunite. Uvedenú realitu musela rešpektovať aj obec.

Situácia po novembri 1989

Reflexie holokaustu, útlak v období komunizmu, pretrvávajúci strach z antisemitizmu spoločnosti a úradov, neznalosť tradícií a predstava, že sa tým zosmiešnia odrádzali mnohých potenciálnych členov ŽNO od vstupu do obce. K prvým cieľom po zmene režimu patrila preto potreba odstrániť ich obavy a predsudky. Dôležitú úlohu v tomto úsilí zohralo Židovské fórum, ktoré v roku 1990 založil Pavel Traubner. Prvé stretnutia sa uskutočnili v priestoroch starej kuchyne ŽNO na Zámockej ulici. Miloš Žiak hodnotil túto aktivitu negatívne: „V starej polorozpadnutej kóšer kuchyni pod hradným vrchom sa vytvorilo Židovské fórum. Názov fórum bol prevzatý z dobovej výzvy predstaviteľov KV VPN, vyzývajúcich ľudí, aby zakladali a organizovali alternatívne platformy (profesijné a záujmové fóra), ktoré mali slúžiť ako neformálne občianske združenia, artikulujúce záujmy jednotlivých skupín občanov vo vzťahu k štátu. (...) Mňa tam priviedol prvýkrát Juraj Reich, ktorý bol „novými Židmi“ (ako ich nazýval) vyzvaný, aby sa na zhromaždenie dostavil a prehovoril za ÚZŽNO. Bola to skupina v prevažnej miere asimilovaných Židov, ktorých cieľom nebola revitalizácia náboženskej inštitucionálnej základne (ŽNO), ale zjednotenie Židov na základe spoločného historického a kultúrneho povedomia a najmä na základe pripomínania si kolektívnej skúsenosti z čias holokaustu.“¹²

Fórum sa stretávalo s enormným záujmom židovskej verejnosti. Najmä v prvých mesiacoch po revolúcii hralo podstatnú úlohu pri vytváraní „židovského sebauvedomenia“ mladej generácie a zmenšo-

majority around them: “They were different from other Czechs and Slovaks by the trans-generational (lack of) transfer of parents' experience of the Holocaust as well as parents' ambivalence about, or even hiding of, Jewishness which created a confusing feeling of being different in childhood. Young Czech and Slovak Jews were confronted with infrequent but psychologically significant experiences of anti-Semitism, and emotional identification with Israel which automatically led them into opposition to the strongly anti-Zionist communist regime. Unlike Jews in the liberal democracies of the West, they had a trace connection to Jewishness which resulted in negative feelings of being different, an often painful search for Jewishness in a situation where the communist authorities and many parents preferred them not to identify with their Jewish background, and to an absence of Jewish religious education.”¹⁰

After November 1989, young people found themselves in a complicated situation. It was only then that many of them had a chance to learn more about the Jewish religion, and Jewish culture and history. Some chose to remain outside the community, others became members of the Slovak Union of Jewish Youth or members of the Jewish Community. Based on her research of the generation of “grandchildren of the Holocaust”, Tina Gyarfášová came to the conclusion that “individuals as well as families create their own model of traditions, made up of what they choose.”¹¹ This “Jewish picking” can be found in various expressions of family and social life. It includes occasional attendance at prayer services, lighting of Sabbath candles on Friday night, lighting of Hanukkah candles, making Seder dinner, fasting on Yom Kippur, saying Kaddish for parents, keeping some kashrut principles, but also the form of funerals, etc. Such (and other) signs of respect for traditions are signs of being religious, but also a way of declaring one's belonging to the community. This fact too had to be respected by the community.

The situation after November 1989

The reflections of the Holocaust, suppression under communism, continued fear of anti-Semitism from society and the authorities, poor knowledge of traditions, and the idea of being ridiculed all discouraged many potential members from joining the community. After the political regime had changed, one of the first goals was therefore to address their fears and prejudices. An important role in this regard was played by the Jewish Forum, started by Pavel Traubner in 1990. Its first meetings took place in the old canteen premises of the Jewish community in

valo obavy váhajúcich. Prispievalo k tomu, že P. Traubner pozýval zaujímavých členov komunity, ale aj nežidovských predstaviteľov kultúrnej a politickej scény. Nechýbali ani hostia zo zahraničia (napríklad „lovec nacistov“ Simon Wiesenthal, „spievajúci rabin“ Šlomo Carlebach, pracovníci izraelského veľvyslanectva, reprezentant B'nai B'rit Dan Mariachin, predstavitelia American Jewish Committee David Singer a Andrew Baker a mnohí ďalší). Napriek nespornému významu týchto osobností dôležitejšia bola prítomnosť židov i nežidov zo Slovenska. Fakt, že sa nebáli verejne deklarovať svoj pôvod alebo sympatie k židovstvu a Izraelu pomáhala v prvom rade starším ľuďom prekonať obavy z návratu minulosti. Pozitívne pôsobila aj skutočnosť, že pravidelní účastníci podujatí postupne budovali nové alebo obnovovali v minulosti pretrhnuté spoločenské siete. Nejednen z nich patrí dnes medzi aktívnych predstaviteľov komunity.

Fakt, že fórum sa spočiatku konalo v dobe, keď prebiehali piatkové večerné bohoslužby, poukazuje na náboženskú vlačnosť časti komunity. Nechýbali však ani kritické reakcie. Mnohí účastníci totiž do synagógy vôbec neprišli alebo odchádzali predčasne, aby stihli fórum. Iní naopak na znak nesúhlasu toto podujatie ignorovali. Výbor ŽNO sa pokúsil nájsť kompromis a prijal šalamúnske rozhodnutie: „Je nevyhnutné urobiť kroky na zvýšenie náboženského povedomia, ale zároveň neodradzovať nikoho od návštevy fóra alebo synagógy.“¹³ Fórum dodnes patrí k významným aktivitám obce.

Po novembri 1989 vzniklo (alebo obnovilo predtým zakázanú činnosť) niekoľko židovských organizácií. Na jeseň 1990 založili študenti Československú úniu židovskej mládeže (po rozdelení republiky sa premenovala na Slovenskú úniu židovskej mládeže). V počiatočnej eufórii jej členovia usporiadali množstvo podujatí, ktoré pomáhali formovať židovskú identitu. Organizovali vzdelávacie semináre, letné brigády na opravy cintorínov či synagóg. K dôležitým počínom patrilo vydávanie časopisu Chochmes, po desaťročiach prvého židovského periodika na Slovensku. S občasnými prestávkami a zmenami periodicity vychádzal v rokoch 1992 – 2007.

V októbri 1992 začala pracovať bratislavská odbočka medzinárodnej humanitárnej organizácie B'nai B'rit, ktorá vznikla v USA v polovici 19. storočia. Športovo založení príslušníci komunity sa môžu uplatniť v Makabi Slovensko. Existovali snahy o obnovenie sionistických organizácií, tieto projekty sa však neuskutočnili. Od roku 1998 pôsobí v Bratislave organizácia The Hidden Child (Ukryvané dieťa). Združuje

Zámocká Street. Miloš Žiak described the activity as follows: “In the old, semi-dilapidated kosher kitchen under the castle hill, the Jewish Forum had been formed. The name ‘forum’ was taken from the call from officials of the regional committee of VPN [Public against the Violence was a civic association leading the transformation in Slovakia in 1989] to found and organize alternative platforms (professional and interest-based) which were to serve as non-formal civic associations and articulate the interests of individual citizen groups towards the state. (...) I was brought there for the first time by Juraj Reich, who was invited by the ‘new Jews’ (as he called them) to come and speak on behalf of the ÚZZNO [The Federation of Jewish Communities in Slovakia]. They were mostly assimilated Jews who did not seek to revitalize the religious institutional base (Jewish community) but rather to unite Jews on the basis of their shared historical and cultural awareness, and above all on the basis of remembering the collective experience of the Holocaust.”¹²

Jewish public interest in the Forum was enormous. Particularly in the first months after the revolution, it played a substantial role in developing the “Jewish self-awareness” of the young generation and reduced the doubts of those who were hesitant. It helped that Pavel Traubner invited as speakers noteworthy members of the community but also non-Jewish personalities from the world of culture and politics. Guests from abroad included, for example, the “Nazi hunter” Simon Wiesenthal, “the singing rabbi” Shlomo Carlebach, the staff of the Israeli Embassy, representative of B'nai B'rit Dan Mariachin, representatives of the American Jewish Committee David Singer and Andrew Baker, and many others. Even if the presence of these personalities was no doubt significant, the presence of Jews and non-Jews from Slovakia was even more so. The fact that they were not afraid to publicly declare their background and sympathies for Jewishness and Israel helped the older people in particular to overcome their fears that the past might return. Another positive was the fact that regular participants in the events were gradually developing new social networks or renewing those which had been broken in the past. A number of those regular participants are now among the active members of the community.

The fact that the Forum events initially took place at the same time as Friday night services shows the lukewarm religious feeling in parts of the community. Critical voices were also heard, because many Forum participants either did not attend synagogue at all or left early to attend Forum events. Other members, on the contrary, ignored the event to

ľudí, ktorí zažili holokaust v detskom veku. V kultúrnej a vzdelávacej sfére od roku 2000 pôsobí Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva – Menorah. Po svojom príchode založili rabin Myers s manželkou Chabad Slovensko, odbočku amerického chasidského hnutia Chabad Lubavič. Organizácia v súčasnosti pracuje najmä v religióznej a vzdelávacej sfére. Pozornosť venuje aj aktivizácii židovských žien.

V atmosfére všeobecného oživenia opäť vypukli zdanlivo zabudnuté spory o tom, či má byť ŽNO viac „židovská“ alebo sa zameria „nábožensky“. Časť členov presadzovala návrat k ortodoxnej orientácii a vyjadrovala nespokojnosť s tolerovaním liberálnych a sekulárnych ideí. Ako uvádza Miloš Žiak, v roku 1990 vtedajší predseda ÚZŽNO Juraj Reich „bol ochotný, i keď nie nadšený, hľadať spôsob, ako by sa dal vytvoriť priestor pre asimilovaných Židov v inštitucionálnej štruktúre ortodoxnej náboženskej obce. Vznikol paradox, keď sa do orgánov náboženskej obce začali tlačiť ľudia, ktorí mali k náboženstvu v lepšom prípade odmeraný, v horšom nezmieriteľne odmeraný vzťah.“¹⁴ Po dlhých diskusiách pokračuje činnosť „zjednotenej komunity“, v ktorej majú naďalej spoločne pôsobiť rôzne názorové prúdy, v časti strednej a najmä staršej generácie však pretrvávajú určité napätie medzi „starými“ a „novými“ židmi.

Do konca roku 1990 sa podujatia ŽNO konali v budove starej rituálnej kuchyne na Zámockej ulici. Havarijný stav objektu a narastajúci počet návštevníkov spôsobili, že niektoré akcie sa uskutočnili mimo priestorov komunity. Už purimovú slávnosť (jar 1990) a chanukovú zábavu v decembri toho istého roku obec zorganizovala v budove Demokratickej únie žien. Pre širokú verejnosť je určené slávnostné zapáľovanie veľkého chanukového svietnika. Túto tradíciu založil rabin Baruch Myers niekoľko mesiacov po svojom príchode do Bratislavy. Na mieste zbúranej ortodoxnej synagógy na Zámockej ulici (najväčšej v Bratislave) bol v decembri 1993 prvým čestným hosťom vtedajší prezident Slovenskej republiky Michal Kováč.

V neskorších rokoch (už na Rybnom námestí, kde pôvodne stála asanovaná neologická synagóga) prijali pozvanie na tento akt ďalší významní predstavitelia politického, verejného a kultúrneho života. Členovia SÚŽM pripravujú každý rok obľúbenú Chanukovú zábavu. Na programe sa okrem pozvaných hostí podieľajú príslušníci komunity – od detí zo škôlok Gan Menachem či Bambi až po seniorov z Ohelu David. (Jediný židovský Domov dôchodcov na Slovensku slávnostne otvorili v roku 1998.)

show their disapproval. The board of Jewish community tried to strike a compromise and took a Solomon-like decision: “We must take steps to raise religious awareness while not discouraging anyone from visiting the Forum or the synagogue.”¹³ The Forum continues to be an important activity in the community to this day.

After November 1989, several Jewish organizations were started (or renewed their activity after having been previously banned). In the fall of 1990, students established the Czechoslovak Union of Jewish Youth (renamed the Slovak Union of Jewish Youth after the split of Czechoslovakia). Driven by early enthusiasm, its members organized a number of events which helped formed Jewish identity. They organized educational seminars and summer volunteering events to restore cemeteries or synagogues. Other important steps included publishing the magazine Chochmes, the first Jewish periodical in decades in Slovakia. It was published with breaks and changes in periodicity from 1992 to 2007.

In October 1992, activities were launched by the Bratislava branch of the international humanitarian organization B'nai B'rit, which was founded in the mid 19th century in the United States. Those inclined to sports may still take part in the activities of the Maccabi Slovakia. There were also attempts to renew the work of Zionist organizations, but those projects were never implemented. The Hidden Child organization has been active since 1998. It brings together people who survived the Holocaust as children. In the cultural and educational fields, there is the Jewish Heritage Foundation – Menorah, which has been working since 2000. After arriving in Slovakia, Rabbi Baruch Myers and his wife started Chabad Slovakia, a branch of the American Chassidic movement Chabad Lubavitch. The organization is currently especially active in the religious and educational areas and pays particular attention to the active involvement of Jewish women.

In the atmosphere of general renewal, seemingly forgotten disputes broke out again about whether the community should be more “Jewish” or more “religion-oriented”. Some members called for a return to Orthodox orientation and expressed dissatisfaction with tolerance for Liberal and secular ideas. As mentioned by Miloš Žiak in 1990, the then chairman of ÚZŽNO, Juraj Reich, “was willing, even if without enthusiasm, to find a way to give room to assimilated Jews in the institutional structure of the Orthodox religious community. A paradoxical situation developed when membership in the leadership of the religious community became desirable for people whose attitude to religion was reserved at best and

Veľmi populárny je (Post)purimový ples, ktorý sa koná v Bratislave (popri tradične zameranej purimovej zábave, určenej najmä pre deti) od roku 1995. Organizátor – Slovenská únia židovskej mládeže – musí preto opakovane riešiť problém reprezentatívnych, dostatočne veľkých a cenovo primeraných priestorov, ktoré by uspokojili nároky stovák (nielen židovských) účastníkov. Záujem vyvolávajú aj iné sviatočné aktivity (sederové večere počas sviatku Pesach, garden party pri príležitosti LagBaOmer alebo Sukot, ale aj *askary* na pamiatku obetí holokaustu atď.).

Dôležitou súčasťou modernej židovskej identity je holokaust a pripomienka jeho obetí (*askara*). V Bratislave dlhoročnú tradíciu má spomienková slávnosť na cintoríne v Petržalke. Koná sa na počesť takmer 500 židov, ktorých zavraždili 28. marca 1945, teda týždeň pred oslobodením mesta. *Askara* na pamiatku bratislavských obetí holokaustu sa uskutočňuje od roku 1996 na ortodoxnom cintoríne. Spája sa s termínom poslednej veľkej chytačky, pri ktorej v septembri 1944 chytili a deportovali 2500 tunajších židov. Osobitne slávnostný priebeh má JomHaŠoa (Deň holokaustu). Súčasťou je symbolické zapalovanie sviečok na pamiatku zavraždených, ale aj kultúrne podujatia, pripomínajúce smutné chvíle nedávnej minulosti. ŽNO sa prostredníctvom viacerých podujatí pokúša osloviť aj širokú verejnosť. Veľký záujem vyvoláva Európsky deň židovskej kultúry. V prvú septembrovú nedeľu obec každý rok otvára synagógu a oba funkčné cintoríny. Najviac však priťahuje Memoriál Chatama Sofera. Návštevníkov sem lákajú nielen hroby význačného rabína a jeho predchodcov, ale aj dramatické osudy cintorína a v neposlednom rade sám objekt memoriálu a okolnosti jeho výstavby na začiatku 21. storočia. Aspoň časť problémov približuje autor projektu Martin Kvasnica: „Zjednodušene povedané, mal som uprostred cintorína postaviť memoriál tak, aby nestál na cintoríne. Mal som ho takmer štyridsať metrov dlhým chodníkom po cintoríne sprístupniť aj pre kohenov, príslušníkov rodu, v ktorom sa traduje kňazský stav v Jeruzalemskom chráme. Tí sa cintorína dotknúť vôbec nesmú, lebo by stratili svoju charizmu. Mal som im umožniť do neho vstup tak, aby neboli pod jednou strechou s hrobmi. Stavba nesmela mať základy v teréne, na ktorom stojí a všetok stavebný ruch musel rešpektovať pokoj mŕtvych.“¹⁵ V súčasnosti memoriál predstavuje jednu z nových dominánt Bratislavy. Priťahuje veriacich, ale aj početných turistov doslova z celého sveta.

irreconcilably reserved at worst.”¹⁴ After long discussions, the activities have continued of the “united community” which is to maintain together groups of various opinions. Nevertheless, some tension remains between “the old” and “the new” Jews, partly in the middle and particularly in the older generations.

Until the end of 1990, community events took place in the building of the kosher kitchen in Zámocká Street. The ruinous condition of the building and the growing number of visitors led to some events taking place on premises outside the community. The Purim celebration in the spring of 1990 and the Hanukkah celebration in December of that year were organized by the community in the building of the Democratic Union of Women. The wider public can now attend the annual lighting of a big Hanukkah candelabra. This tradition was started by Rabbi Baruch Myers several months after his arrival in Bratislava. The site of the demolished Orthodox synagogue (the largest in Bratislava) in Zámocká Street was visited in December 1993 by its first guest of honor, the then President of the Slovak Republic Michal Kováč. In later years, invitations to this event were accepted by other prominent representatives from political, public and cultural life (by then in Rybné Square, at the former site of the demolished neolog synagogue).

Every year, SÚŽM [The Slovak Union of Jewish Youth] members organize the popular Chanuka celebration event. The program features invited guest performers but also members of the community – whether children from the Gan Menachem and Bambi kindergartens or seniors from the Ohel David (the only Jewish house for the elderly in Slovakia, which was opened in 1998), or others.

Also the (post-)Purim ball is very popular – it has been held in Bratislava (in addition to the traditionally focused Purim celebration, which is intended primarily for children) since 1995. Its organizer – the Slovak Union of Jewish Youth – has repeatedly had to deal with the difficulty of renting high-quality, sufficiently spacious and affordable premises to meet the demands of hundreds of (not only Jewish) participants. Other holiday-linked activities also attract interest (Seder dinners during Pesach, garden parties during LagBaOmer or Sukkot, but also *Azkarot* to remember Holocaust victims, etc.).

The Holocaust and the remembrance of its victims (*Azkarot*) represent an important part of the modern Jewish identity. The memorial service at the cemetery in Petržalka, Bratislava, has a long tradition. It is held to honor close to 500 Jews murdered on March 28, 1945, one week before

Religiózna sféra

Religióznú sféru negatívne ovplyvnilo, že po smrti Izidora Katza (1978) dlhší čas v Bratislave nebola obsadená funkcia rabína. Až po štvrtstoročí (1. júla 1993) nastúpil na tento post ortodoxný rabín Baruch Myers, ktorý v meste pôsobí dodnes. Na slávnostnej inaugurácii sa zúčastnili okrem členov komunity aj politici, osobnosti kultúrneho života a reprezentanti kresťanských cirkví.

Myersove začiatky neboli jednoduché. Časť členov obce vyjadrovala nespokojnosť s príchodom ortodoxného rabína do prevažne sekulárnej komunity. Iní zas očakávali, že obnoví slávnú minulosť, stelesnenú osobnosťou Chatama Sofera a jeho potomkov, a zastaví alebo aspoň spomalí proces asimilácie. Prácu rabína komplikovalo, že prišiel v neistej politickej situácii krátko po rozdelení Československa a vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Po prvom desaťročí hodnotil svoje postavenie nasledovne: „Rabíni a členovia komunity vnímajú náboženstvo veľmi rozdielne. Na jednej strane stojí rabín, ktorý verí, že Tóra je slovo Božie a ktorý praktizuje písané aj ústne tradície ako výraz Božej vôle. Na druhej strane je komunita, z ktorej niektorí vnímajú náboženstvo ako súbor zvyklostí či folklór.“¹⁶ Na jar 2013 ubehlo 20 rokov jeho prítomnosti v Bratislave. Pri tejto príležitosti Baruch

Myers svojou prednáškou uviedol prednáškový cyklus *Otvárame dvere*. V zaplnenej synagóge okrem iného povedal:

„Isaac Bashevis Singer rozpráva príbeh o mužovi, ktorý po návrate z Vilny hovorí priateľovi: ‚Tí Židia vo Vilne sú pozoruhodní ľudia. Videl som Žida, ktorý celý deň študoval. Videl som Žida, ktorý celý deň snoval plány, ako zbohatnúť. Videl som Žida, ktorý mával červenou zástavou a volal po revolúcii. Videl som Žida, ktorý bol lojálny k svojej krajine. Videl som Žida, ktorý celý deň behal, aby naplnil svoje túžby. A videl som asketického Žida, ktorý sa vyhýbal pokušeniu.‘

Známy mu hovorí ‚Neviem, čo ťa na tom tak prekvapuje. Vilna je veľké mesto s mnohými Židmi všetkých typov.‘

Prvý muž mu odpovedá: ‚Nie, to bol jeden a ten istý Žid.‘

Keď som čítal tento príbeh, pripomenulo mi to našu bratislavskú komunitu. Malú skupinu ľudí, ktorá však zahŕňa široké spektrum osobností s rôznym nastavením a postojmi k náboženstvu. Žiaľ, nie je možné zabezpečiť toľko rabínov, ktorí by všetkým týmto osobnostiam vyhovovali. Moju úlohu v posledných dvadsiatich rokoch to vôbec neulahčovalo.“¹⁷

the city was liberated. *Azkara* in memory of Bratislava Holocaust victims has been held in the Orthodox cemetery since 1996. It is connected to the last major round-up of Jews, which happened in September 1944, when 2,500 local Jews were detained and deported. Yom HaShoah (Holocaust Remembrance Day) is very special, including as it does the symbolic lighting of candles in memory of the murdered, but so too are cultural events to remind us of sad moments from the recent past. The Jewish community also tries to address the wider public through several events. There is great interest in the European Day of Jewish Culture. On the first Sunday of each September, the community opens the synagogue and both functioning cemeteries. However, the Chatam Sofer Memorial attracts the most interest. Visitors wish to see not only the tombs of the prominent rabbi and other Bratislava rabbis but also to learn about the dramatic fate of the cemetery and – no less importantly – the story of the memorial itself and the circumstances of its construction in the early 21st century. Some of the problems have been described by the author of the architectural design, Martin Kvasnica: “In simple terms, I was to build a memorial in the middle of a cemetery in such a way that it was not in the cemetery. I was to make it accessible through a close-to-40-meter-long pathway for the *Kohanim*, traditionally the priests from the time of the Jerusalem Temple. They are not allowed to touch the cemetery at all, in order not to lose their charisma. I was to make it possible for them to enter in such a way that they are not under one roof with the graves. The building could not have its foundations in the ground on which it stands and the construction noise had to respect peace for the deceased.”¹⁵ At the present time the memorial is one of the new landmark structures of Bratislava. It is a destination visited by religious pilgrims but also by numerous tourists from literally around the world.

Religious life

Religious life was affected negatively by the fact that after the death of Izidor Katz (1978), the position of rabbi was not filled. Only 15 years later (on July 1, 1993) was the post taken by Orthodox rabbi Baruch Myers, who holds the position in the city to this day. The celebration of his inauguration was attended not only by members of the community and politicians but also by personalities from cultural life and representatives of Christian churches.

The early days were not simple for Rabbi Myers. One part of the community expressed dissatisfaction with the arrival of an Orthodox rabbi to a

Baruch Myers je ortodoxným rabinom ŽNO. Vedenie komunity aplikuje koncept zjednotenej obce tak, že do Bratislavy (podľa možnosti raz do mesiaca) pozýva aj predstaviteľov iných smerov judaizmu, ktorí sa v jedálni ŽNO stretávajú so záujemcami. Priekopníkom týchto aktivít je rabin Andrew Goldstein z Londýna, nasledoval Tom Kučera z Mníchova a v poslednej dobe prichádzal najmä Josh Ahrens z Zürichu. Počas dvojdnového programu uskutočňujú prednášky na religiózne témy a v piatok liberálnu bohoslužbu. Časy týchto akcií sú volené tak, aby umožnili absolvovať aj bohoslužby v synagóge, aj liberálne na Kozej ulici. Dokladom vzájomnej akceptácie tradičného a neortodoxného judaizmu je podujatie *Globálny deň židovského vzdelávania*, keď sa pri prednáškach striedajú rabin Baruch Myers s rabinom Andrew Goldsteinom.

V súvislosti s úvahami o zameraní obce sa už v deväťdesiatych rokoch ozývali hlasy, že je potrebné otvoriť ju širšiemu okruhu záujemcov. Po diskusiách, ktoré trvali niekoľko rokov, prijala Členská schôdza dňa 22. 5. 2002 rozhodnutie, že riadnymi členmi ŽNO sa môžu stať aj ľudia, ktorí majú len otca žida. S výnimkou synagógy, kde naďalej v plnej miere platia tradičné pravidlá *halachy*, majú rovnaké práva a povinnosti ako ostatní.

Budovanie Židovského komunitného centra

V prvých rokoch predstavenstvo ŽNO venovalo zvýšenú pozornosť ekonomickým problémom. Po schválení reštitučných zákonov dostala obec postupne späť aspoň časť komunistami vyvlastneného majetku. Jeho vrátením vzrástla nádej na obnovu kultúrneho dedičstva i možnosti realizovať viac religióznych, vzdelávacích, sociálnych a kultúrnych aktivít. Rýchlo sa ukázalo, že vrátené budovy boli často v stave, ktorý vyžadoval investície do urýchlených opráv. Na prevádzku obce a udržiavanie religióznych objektov ostávalo len minimum prostriedkov. V tomto smere významne pomohli granty Fondu na čiastočné odškodnenie obetí holokaustu, ale aj iných slovenských a zahraničných nadácií.

Najmä vďaka týmto prostriedkom dokázala obec realizovať niektoré projekty na záchranu kultúrneho dedičstva. Postupne prebiehali opravy jedinej zachovanej synagógy, domu smútku na ortodoxnom cintoríne (dielo známeho architekta Fridricha Weinwurma) a ďalších objektov. Na prelome tisícročia predstavenstvo schválilo ideu vybu-

predominantly secular community. Others expected that he would revive the famous past, exemplified by the Chatam Sofer and his descendants and that he would stop or at least slow down the process of assimilation. The rabbi's activities were all the more complicated because he arrived at a time of political uncertainty shortly after Czechoslovakia had been divided and the independent Slovak Republic had been established. After the first ten years of his work in the community he described his position as follows: "Rabbis and members of the community look at religion very differently. On one side there is the rabbi who believes the Torah to be the word of God and who observes the written and oral traditions as expressions of God's will. On the other side, there is the community some of whom see religion as a set of customs or folklore."¹⁶ In the spring of 2013, it was twenty years of his presence in Bratislava. On that occasion, Baruch Myers made a lecture to open the series *Opening the Doors*. In a full synagogue he said also the following:

"Isaac Bashevis Singer tells the story of a man who went to Vilna [Vilnius], who came back and said to his friend, 'The Jews of Vilna are a remarkable people. I saw a Jew who studies all day long. I saw a Jew who spent all day scheming how to get rich. I saw a Jew who was waving the red flag calling for a revolution. I saw a Jew who was loyal to his country. I saw a Jew who was running after his desires all day. And I saw a Jew who was ascetic and avoided temptation.'

The other man said, 'I don't know why you're so astonished. Vilna is a big city, and there are many Jews, all types.'

'No,' said the first man. 'It was all the same Jew.'

When I read this story, it reminded me of our Bratislava community – a small group of people with a wide range of personalities with diverse attitudes and approaches to religion. Sadly, it is impossible to have that many rabbis to suit all those personalities. It has not made my role in the past twenty years any easier."¹⁷

Baruch Myers is the Orthodox rabbi of the Jewish Community of Bratislava. The community's leadership applies the concept of united community in such a way that it invites representatives of other branches of Judaism (once a month, if possible) to meet with interested members of the community in the canteen. Such activities were first started by Rabbi Andrew Goldstein from London, followed by Tom Kučera from Munich and, most recently, primarily by Josh Ahrens from Zürich. In a two-day program they give lectures on religious topics and conduct Liberal services on Friday night. The times of such events are chosen to allow

vať Židovské komunitné centrum. K cieľom projektu patrí sústredenie inštitúcií a aktivít komunity, najmä však vytvorenie podmienok a podujatí, ktoré motivujú členov, aby prichádzali do priestorov obce. Vznik myšlienky umožnila skutočnosť, že medzi vrátené objekty patrili aj budovy na Koziej 18 a Panenskej 4. Spája ich veľký dvor, v ktorom sa nachádza kôšerná kuchyňa s jedálňou. Prvá etapa sa zamerala na vytvorenie priestorov pre aktivity, hlavnú prioritu ale predstavovali religiózne, kultúrne, sociálne a vzdelávacie programy pre členov obce. Cesta od idey po ukončenie stavebných prác v roku 2013 trvala poldruha desaťročia...

V Bratislave v minulosti mohli záujemcovia dostať kôšernú stravu v jedálni na Zámockej ulici. Keď v roku 1990 obec presídlila na Koziu 18, prešli sem aj stravovacie funkcie. Kuchyňa, ktorá mala kapacitu asi 45 miest, viedla pani Edita Katzová, vdova po poslednom bratislavskom rabínovi. Po jej smrti v roku 1996 kontrolovala kašrut Judita Sternová. V roku 2006 dostala obec hechšer rabína Myersa, ktorý aj v súčasnosti zodpovedá za dodržiavanie kôšerných predpisov. Priestor plnil nielen stravovacie, ale aj spoločenské funkcie. Tu prebiehali sederové večere, spomínané židovské fórum a iné akcie. Objekt však nespĺňal základné bezpečnostné, hygienické ani estetické kritériá. K odstráneniu nedostatkov nestačili provízorne opravy ani vybudovanie nových sanitárnych priestorov. Prvým krokom budovania centra bolo preto riešenie kuchyne.

V roku 1999 schválilo predstavenstvo výstavbu moderného objektu podľa projektu Martina Kvasnicu. Realizáciu podporili aj židovské a nežidovské organizácie zo Spolkovej republiky Nemecko, Holandska, Švajčiarska, USA, Izraela a v novembri 2000 bola kuchyňa slávnostne uvedená do prevádzky. V novej jedálni môže pohodlne konzumovať viac ako 70 stravníkov. Konajú sa tu aj akcie židovského fóra, sederové večere (pri prvom sedere sa v novom prostredí tiesnilo takmer 90 ľudí) či pripomienky JomHaŠoa. Pribudli stretnutia B'nai B'rit či organizácie Ukrývané dieťa, akcie liberálnych rabínov, vernisáže výstav výtvarníkov z radov židovskej komunity, podujatia Knižného klubu a iné zaujímavé aktivity.

Nasledovala obnova domu na Panenskej 4. Tmavé špinavé pivnice sa zmenili na veľkú zasadačku, kam sa zmestí viac ako 100 ľudí. Pribudlo nové podkrovie, kde v súčasnosti sídlia kancelárie ÚZŽNO. Do opraveného objektu prešla aj administratíva ŽNO. V budove pôsobí ďalej Nadácia Milana Šimečku, Dokumentačné stredisko holokaustu

members to attend prayer services in the synagogue as well as Liberal services in Kozia Street. The fact that traditional and progressive branches of Judaism are accepting of each other in Bratislava can be seen during the *Global Day of Jewish Learning* when Rabbi Baruch Myers and Rabbi Andrew Goldstein deliver their lectures.

With regard to thinking about how the community is oriented, opinions were expressed as early as the 1990s that the community needed to open up to wider group of people. After several years of discussions, community members made a decision at their May 22, 2002 general assembly that regular membership would be open also to applicants who have a Jewish father but not a Jewish mother. With the exception of prayer services in the synagogue, where traditional *Halacha* rules still apply fully, they have the same rights and duties as other members.

Construction of the Jewish Community Center

In the initial years of its existence, the community leadership paid special attention to financial issues. After restitution laws had been passed, the community received back at least part of the property confiscated by the communists. With that property returned, there was hope of restoring heritage and organizing more religious, educational, social and cultural activities. It soon became apparent that the condition of the returned buildings required investment in rapid repairs. There were only minimal resources available to run the community and to maintain its religious buildings. In this respect, grants provided by the Fund for Partial Compensation to Holocaust Victims, as well as grants by other Slovak and international foundations, helped greatly.

Thanks mostly to those funds, the community was able to implement some projects to preserve its heritage. Gradually, the only surviving synagogue was repaired, as was the cemetery chapel at the Orthodox cemetery (a work by the well-known architect Fridrich Weinwurm) and other buildings. At the turn of the millennium, the community leadership approved the idea of building the Jewish Community Center in Bratislava. One of the goals of this project was to concentrate the institutions and activities of the community, but above all to create conditions and organize events to motivate members to visit the community premises. This idea was made possible by the fact that the returned buildings included the two buildings at Kozia 18 and Panenská 4. They are connected by a large back yard where a kosher kitchen and canteen are located. The first stage of the construction focused on creating space for activities,

a súkromná materská škôlka, v ktorej je samostatná skupina detí členov ŽNO. V rokoch 2011 – 2013 prebehla rozsiahla rekonštrukcia pôvodnej administratívnej budovy na Kozej 18. V obnovených priestoroch sa nachádza veľká klubová miestnosť. Dekoruje ju veľká mozaika menory, ktorú vytvorila a venovala obci výtvarníčka Katarína Zavarská. Miestnosť slúži na stretávanie sa Klubu seniorov a Klubu *Jachad*, ale aj ako zimná modlitebňa. Na prízemí je ďalej detské centrum a novovytvorené podkrovie je určené pre aktivity mladej a strednej generácie.

Zlepšenie priestorových podmienok nepredstavuje jediný ani hlavný krok budovania komunity. Podstatné sú programy, ktoré sú dôležité pre obec a zároveň ponúkajú záujemcom zmysluplné využívanie voľného času. Tento proces mal dlhodobý charakter. Spočiatku sa hlavná pozornosť zamerala na staršie vekové skupiny.

V centre sa raz mesačne schádzajú členovia The Hidden Child. Predstavujú najpočetnejšiu záujmovú zložku obce. Svoje pravidelné stretnutia ozvlášťujú pozývaním zaujímavých hostí. Inšpirovali týmto aj Klub seniorov. Vznikol v roku 2002 a je určený pre generáciu, ktorú zastihol holokaust už v dospelom veku. Spočiatku sídlil v priestoroch Denného sanatória v Petržalke. Ako spomína vedúca klubu Eva Mosnáková, po privatizácii tohto zariadenia „... nám otvorili dvere Obce na Kozej ulici dokorán. Usídlili sme sa v peknej miestnosti s mozaikou menory na stene. Tam dodnes prijímame zaujímavých hostí – za tie roky ich bolo vyše deväťdesiat. Tam seniori konštruktívne diskutujú a „potvrďujú si svoju identitu“ ako pekne povedal Alexander Bachnár. Klub sa užšie primkol k Obci a jej programom, členovia radi navštevujú aj muzikoterapiu docentky Vitálovej.“¹⁸ Klub seniorov sa schádza každý týždeň.

K vrcholom doterajšej činnosti patrí predstavenie *Sila života* a slávnostné podujatie pri príležitosti desiateho výročia vzniku. Oba programy pripravil so seniormi čestný člen klubu Daniel Hevier. Klub *Jachad* (založený v roku 2004) združuje strednú generáciu. Členovia okrem pravidelných stretnutí pripravujú diskusie s osobnosťami politickej a kultúrnej scény *Spolu na obci*. K dôležitým formám budovania identity patrí projekt *Judaizmus našich susedov*. V rámci neho členovia klubu navštevujú židovské komunity a pamiatky v okolitých krajinách. Doteraz takto spoznali Maďarsko, Ukrajinu, Rakúsko, Poľsko, Nemecko a Českú republiku.

V roku 1998 vznikol *Jeladim*, ktorý organizoval semináre pre školskú mládež. V roku 2002 vtedajšia tajomníčka ŽNO Beáta Leichtová

with the main priority given to religious, cultural, social, and educational programs for community members. From the initial idea to completion of the construction work in 2013 it took one and a half decades...

In the past, people interested in eating kosher in Bratislava could get kosher meals in the canteen in Zámocká Street. When the community moved to Kozia 18 in 1990, catering was also relocated there. The canteen, with capacity for 45 people, was run by Edita Katzová, the widow of the last rabbi of Bratislava. After she passed away in 1996, kashrut was managed by Judita Sternová. In 2006, the community received *hechsher* from Rabbi Myers who currently oversees the observance of kashrut rules. The facility served not only catering but also social functions. It was where Seder dinners as well as meetings of the Jewish Forum and other events were held. Yet it did not meet the basic requirements for security, hygiene or aesthetics. To address those shortcomings, simple repairs or the construction of new sanitary facilities were not sufficient. Therefore the first step to building the Jewish Community Center was to resolve the issue of the kitchen.

In 1999, the community leadership approved the construction of a modern building designed by Martin Kvasnica. The construction was partially supported by Jewish and non-Jewish organizations from Germany, the Netherlands, Switzerland, the USA and Israel and the kitchen opened officially in November 2000. It is the venue for Jewish Forum events, Seder dinners (the very first Seder in these new premises housed a crowd of close to 90 people) or Yom HaShoah remembrance events. Later, meetings of B'nai B'rith or Hidden Child were added, as well as lectures by Liberal rabbis, exhibition openings by fine artists from the Jewish community, events of the Book Club, and other interesting activities.

Then came the turn for reconstruction of the house at Panenská 4. The dark and dirty cellar was turned into a meeting room for over 100 people. A new attic was added to house the offices of the Federation of Jewish Communities in Slovakia. The reconstructed building became the administrative headquarters of the Jewish Community of Bratislava. The Milan Šimečka Foundation, the Holocaust Documentation Center and a private kindergarten with a group of children from community members' families still operate in the building. From 2011 to 2013 the previous administrative building at Kozia 18 underwent a major reconstruction and currently offers a large meeting room decorated with a large wall-mounted Menorah mosaic, which was created and donated to the community by fine artist Katarína Zavarská. The room is a place of

s podporou medzinárodnej židovskej humanitárnej organizácie JOINT založila Moadon, určený pre žiakov základných škôl. Okrem pravidelných programov organizovala aj vikendové a letné tábory. Petra Müllerová, ktorá po nej prevzala štafetu, pre časopis *Kehila* uviedla: „Jednou z priorit týchto aktivít je zabezpečenie kontinuity židovstva na Slovensku a tábory slúžia ako vynikajúci nástroj na učenie detí o hodnotách judaizmu a o judaizme ako takom. Prostredníctvom neformálneho vzdelávania sa deti učia o židovských zvykoch, sviatkoch, tradíciách, symboloch, Izraeli a témach, ktoré sa týkajú židovstva... Zameriavame sa na kultúru, históriu, budovanie identity u detí – to všetko nenúteným a neformálnym spôsobom.“¹⁹ Pre formovanie identity tejto generácie zohrali veľmi dôležitú úlohu každoročné medzinárodné tábory v Sarvaši. Pred niekoľkými rokmi sa vzdelávacie aktivity rozšírili aj na predškolský vek. Akcie pre mladú a strednú generáciu pripravuje *Chavura*.

K formovaniu komunity prispieva štvrtročník *Kehila*, ktorý oslávi v roku 2014 desiaty rok svojej existencie. Prostredníctvom stálych rubriek informuje o dianí v obci, aktivitách klubov a plánovaných podujatiach. Súčasťou každého čísla je interview Jany Mielcarkovej so zaujímavými osobnosťami komunity. Ako celok vytvárajú tieto rozsiahle rozhovory pestrú mozaiku názorov, informácií a židovských osudov príslušníkov rôznych generácií.

K prioritám obce patrí aj starostlivosť o kultúrne dedičstvo. V nevyužívanej ženskej časti synagógy bola inštalovaná expozícia Židovského komunitného múzea. Na rozdiel od štátneho Múzea židovskej kultúry SNM, ktoré ponúka všeobecný pohľad na históriu, kultúru a spôsob života židov na Slovensku, Židovské komunitné múzeum sa zameriava na dejiny a súčasnosť bratislavského židovstva. Prezентuje zvyšky niekdajšieho kultúrneho bohatstva obce. Základ zbierky tvoria výsledky dlhodobej práce Eugena Bárkányu. V roku 1992 boli predmety uskladnené v depozitári SNM – Múzea židovskej kultúry. O tri roky neskôr vedenie MŽK navrhlo, že predmety buď odkúpi, alebo vráti obci. Predstavenstvo reagovalo jednohlasne prijatým uznesením: „Zhodli sme sa v názore, že kultúrno-historická cena je z nášho aj emocionálneho pohľadu nevyčísliteľná. Exponáty mienime v budúcnosti (po oprave) naďalej vystavovať. Postupne ich opravíme a zachováme tak kultúrne dedičstvo pre budúce generácie.“²⁰

V tom čase sa predstava vlastnej expozície javila ako fantazmagória. Uplynuli necelé dve desaťročia a zdanlivo neuskutočniteľná vízia sa

meeting for the Seniors Club and the *Yachad* Club, and serves as a prayer hall in winter. On the ground floor there is also a children's center and the newly refurbished attic serves for the activities of the younger and middle generations.

Improving the quality of the premises is neither the only nor the main step to building a community. What matters are the programs which are essential to the community and offer a meaningful way to spend free time for those interested. This process has been a long-term one by its nature. Initially, most attention was given to the older age groups. In the center, the members of The Hidden Child meet once a month. In terms of numbers, they are the largest interest-based group in the community. To make their regular meetings more interesting, they invite noteworthy guests. By doing so, they inspired the Seniors Club to follow suit. The Seniors Club was started in 2002 for people who were affected by the Holocaust as adults. Initially, members of this club met in the premises of a day sanatorium in Petržalka. As club leader Eva Mosnáková wrote, after that facility was privatized, "... we were welcomed by the community in Kozia Street. We moved into a nice room with a Menorah mosaic on the wall. We still continue to host interesting guests today – over the years there have been over ninety of them. Seniors have constructive discussions and 'reaffirm their identity'; as Alexander Bachnár put it nicely. The Club became closer to the Community and its programs, and our member like to attend also music therapy classes by lecturer Mrs. Vitálová."¹⁸ The Seniors Club meets every week. Its activities have so far included highlights such as a performance of *The Power of Life* and a special celebration on the occasion of its 10th anniversary. Both events were prepared by honorary member of the club Daniel Hevier, along with the seniors.

The *Yachad* Club (started in 2004) brings together the middle generation. Besides their regular meetings, its members hold discussions with personalities from the political and cultural spheres in the series *Together in the Community*. Important forms of building identity include the project *Judaism of Our Neighbors*. In this project, club members visit Jewish communities and monuments in surrounding countries. So far, they have explored Hungary, Ukraine, Austria, Poland, Germany, and the Czech Republic.

In 1998, the club *Yeladim* was established, which organized seminars for school-age youths. In 2002, the then secretary of the Jewish Community, Beáta Leichtová, started the club *Moadon* for primary school pupils, with

Memoriál Chatama Sofera / The Chatam Sofer Memorial
Foto: Rudolf Klein

the support of the international Jewish humanitarian organization JOINT. In addition to its regular programs, it has also organized weekend and summer camps. Petra Müllerová, who continued her work, told *Kehila* magazine: "One of the priorities of these activities is to ensure Jewish continuity in Slovakia and camps serve as an excellent tool to teach children about the values of Judaism and about Judaism as such. Through non-formal education, the children learn about Jewish customs, holidays, traditions, symbols, about Israel and about issues related to Jewishness... We focus on culture, history and identity development with children – all in relaxed and non-formal ways."¹⁹ A very important contribution to the formation of the identity of this generation was also made by the annual international camp in Szarvas, Hungary. A few years ago, educational activities were also offered to children of preschool age. Events for the young and middle generations are prepared by *Chavura*.

The community has also been formed by the quarterly newsletter *Kehila*, which celebrates its 10th anniversary in 2014. Through its regular columns, it brings information about what is happening in the community, about the activities of clubs, and about planned events. Each issue includes an interview conducted by Jana Mielcarková with interesting personalities from the community. Combined, these extensive interviews create a rich mosaic of opinions, information and destinies of the Jews of various generations.

One of the priorities of the community is to take care of its heritage. An exhibition of the Jewish Community Museum was installed in the former women's section of the synagogue. Unlike the state-run Museum of Jewish Culture of the Slovak National Museum, which offers a general view of the history, culture and way of life of Jews in Slovakia, the Jewish Community Museum focuses on the past and the present of Bratislava Jewry. It presents what is left of the community's past cultural richness. The core of its collection represents the fruits of the long-term work of Eugen Bárkány. In 1992, these artifacts were stored in the depositary of the Museum of Jewish Culture of the Slovak National Museum. Three years later the museum management proposed to either purchase the artifacts or return them to the community. The community leadership responded unequivocally: "We agreed that their cultural-historical value is immeasurable from either our personal or the emotional point of view. We intend to continue to exhibit the artifacts in the future (after repairs). We will restore them gradually and thus preserve our cultural heritage for future generations."²⁰ At that time the idea of the community having

stala realitou. Spolu s ďalšími (spomenutými i neuvedenými) aktivitami a projektmi ŽNO predstavuje komunitné múzeum dôležitý kameň mozaiky, ktorá formuje budúcnosť bratislavskej židovskej komunity. Už názov *Otvárame dvere* signalizuje, že nový prednáškový cyklus v synagóge nemá osloviť len príslušníkov komunity. Odborníci z radov ŽNO, ale aj hostia zo Slovenska a zahraničia prezentujú poznatky judaizmu a rôznych oblastí židovskej kultúry a histórie. Cyklus prispieva k rozširovaniu vedomostí, ale v prvom rade pomáha búrať mýtus uzavretosti a tajomnosti, ktorý sprevádza židov už od stredoveku.

Záver

V uplynulom štvrtstoročí zažila slovenská spoločnosť niekoľko dramatických zvrátov. Tento fakt musela reflektovať aj židovská komunita. Súčasťou prebiehajúcich procesov je ústup od foriem tradičného judaizmu, zvýšená miera adaptácie na kultúru a spôsob života majoritnej spoločnosti a s tým spojená čiastočná zmena identity. Mnohí si kladú otázku, či nejde o príznaky postupného a nevyhnutného zániku židovstva v Bratislave.

Opakovane počuť hlasy, že „táto“ generácia je posledná, ktorú zaujíma judaizmus a po jej odchode bude vraj možné synagógu zatvoriť. Podobné názory nie sú nové. Objavovali sa aj v päťdesiatych, sedemdesiatych či osemdesiatych rokoch.²¹ Po celú dobu jednotlivci starnú a umierajú, generácie prichádzajú a odchádzajú, ale *minyan* pretrváva. V poslednej dobe došlo dokonca k omladeniu a stabilizácii jeho zloženia. Počas Vysokých sviatkov je synagóga plná, bohato navštevované sú spoločenské formy sviatkovania (sedery, gardenparty na LagBaOmer alebo Sukot). Veľa ľudí vyhľadáva vzdelávacie, kultúrne či sociálne aktivity, pravidelne dochádzajú na obed do kóšernej jedálne. Cestu do priestorov obce nachádzajú aj deti a mládež. Klesá síce záujem o prejavy ortodoxného judaizmu, nie však o podujatia ŽNO ako celok. Všetky uvedené i nespomenuté skutočnosti potvrdzujú, že procesy, ktoré prebiehajú, nie sú znakom blížiaceho sa zániku obce, ale prejavom transformácie komunity a identity jej členov.²²

its own exhibition seemed something of a fantasy. Two decades later this seemingly unfeasible vision has turned into reality. The Jewish Community Museum – along with other (mentioned and unmentioned) community activities and projects – represents an important tile in the mosaic which shapes the future of the Bratislava Jewish Community. The name of the new series of lectures *Opening the Doors* held in the synagogue indicates that they are not intended only for community members. Experts from the Jewish community but also guests from Slovakia and abroad present their knowledge of Judaism and various areas of Jewish culture and history. The series helps spread knowledge but above all helps dispel the myth, dating back to the Middle Ages, that Jews are a closed and mysterious group.

Conclusion

Over the past quarter-century, Slovak society has gone through several dramatic changes. This fact was inevitably reflected in the Jewish community too. The underlying processes included a withdrawal from traditional Judaism, stronger adaptation to the culture and way of life of the majority society, and the related partial change in identity. Many ask whether these are not signs of the gradual and inevitable end of the Jewish community in Bratislava.

Repeatedly, one hears opinions that “this” generation is the last one interested in Judaism and, when it is gone, the synagogue may close. Such opinions are not new. They were around in the 1950s, 1970s and 1980s.²¹ All the time, people get old and pass away, generations come and go, but *minyan* stays. Recently, the average age of people in the minyan has even gone down and its composition has stabilized. During High Holidays, the synagogue is full and other holiday events (Seder dinners, garden parties at LagBaOmer or Sukkot) have ample attendance. A number of people seek out educational, cultural or social activities, and regularly go for lunch in the kosher canteen. Those who visit the premises of the community include children and youngsters. Interest may be getting weaker in Orthodox Judaism, but not in the events of the Jewish Community overall. All the facts which were or were not related here prove that the processes currently under way do not indicate the impending demise of the community but rather the transformation of the community and the identities of its members.²²

POZNÁMKY

*Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0024/14 *Občianske aktivity ako determinant udržateľného rozvoja mesta (etnologický pohľad) a v rámci projektu Transformácia židovskej komunity na Slovensku po roku 1989 koordinovaného v Ústave etnológie SAV pod č. 30/2013.*

1. Podrobnejšie HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunizmu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Praha : G+G, 2007; SALNER, P.: *The Jewish Identity in Slovakia after the Shoah.* Saarbrücken : LAP, 2013.
2. Pozri BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963 – 1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj).* In: LUTHER, D. (zost.): *E/Migrácie a Slovensko.* Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 41-74; HEITLINGEROVÁ 2007 (cit. v pozn. 1); SALNER, P.: *Židovská emigrácia zo Slovenska po auguste 1968.* In: LUTHER, D. (zost.): *E/Migrácie a Slovensko.* Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 75-94.
3. HLAVINKA, J.: *Židovská komunita pod kontrolou. Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde normalizácie.* In: *Pamät' národa*, 2/2005, s. 20-32.
4. SALNER, P.: *Premeny židovskej Bratislavy.* Bratislava : Marenčin PT, 2008, s. 160.
5. EMINGEROVÁ, D.: *Dva životy. Hovory s Viktorom Fischlem.* Praha : G+G, 2002, s. 35.
6. LUSTIG, A.: *Interview II. Vybrané rozhovory 1979 – 2003.* Praha : Devět bran, 2004, s. 120-121.
7. KOTIAN, R. – FULLE, J.: *Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom.* In: *Domino – fórum*, 2004, č. 46, s. 9.
8. *Úryvok zo svedectva ženy (nar. 1923). Svedectvo vzniklo v rámci projektu Oral history – Osudy tých, ktorí prežili holokaust. Originál je uložený v archíve Nadácie Milana Šimečku.*
9. SALNER 2013 (cit. v pozn. 1), s. 37.
10. HEITLINGER, A.: *Česko/slovenská židovská identita povojnovej generácie.* In: GÁL, E. (zost.): *Židia dnes.* Bratislava : Inštitút judaistiky UK, 2003, s. 83-84.
11. GYARFÁŠOVÁ, T.: *Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku.* In: *Sociální studia, Posvátno*, 2008, č. 3-4, s. 185.
12. ŽIAK, M.: *Mrzáci studenej vojny.* Bratislava : Kalligram, 2003, s. 220-221.
13. *Zápisnica zo zasadnutia predstavenstva ŽNO Bratislava*, 1. 7. 1991.
14. ŽIAK 2003 (cit. v pozn. 12), s. 220.
15. SALNER, P. – KVASNICA, M.: *Chatam Sofer Memoriál. 2. doplnené a opravené vydanie.* Bratislava : Marenčin PT, 2012, s. 153.
16. MYERS, B.: *Problémy pri šírení náboženských hodnôt v Českej a Slovenskej republike.* In: Gál, E. (ed.): *Židia dnes.* Bratislava : ROAD, 2003, s. 17-18.
17. MYERS, B.: *Prvých dvadsať rokov.* In: *Kehila Bratislava*, 2013, č. 3, s. 1.
18. MOSNÁKOVÁ, E.: *Založenie Klubu seniorov.* In: *Kehila Bratislava*, 2013, č. 1, s. 2.
19. MIELCARKOVÁ, J.: *... to je snád najkrajšia odmena.* In: *Kehila Bratislava*, 2012, č. 2, s. 6.
20. *Zápisnica zo zasadnutia predstavenstva ŽNO Bratislava*, 9. 1. 1995.
21. Podrobnejšie SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou.* Bratislava : Zing Print, 2000.
22. SALNER 2013 (cit. v pozn. 1), s. 80.

NOTES

*This paper was written within the grant-supported project VEGA No. 2/0024/14 *Občianske aktivity ako determinant udržateľného rozvoja mesta (etnologický pohľad) and as part of the project Transformácia židovskej komunity na Slovensku po roku 1989 coordinated by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences under no. 30/2013.*

1. In more detail: HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunizmu. Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Praha : G+G, 2007; SALNER, P.: *The Jewish Identity in Slovakia after the Shoah.* Saarbrücken : LAP, 2013.
2. See BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963 – 1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj).* In: LUTHER, D. (ed.): *E/Migrácie a Slovensko.* Bratislava : Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, 2006, pp. 41-74; HEITLINGEROVÁ 2007 (quotation in Note 1); SALNER, P.: *Židovská emigrácia zo Slovenska po auguste 1968.* In: LUTHER, D. (ed.): *E/Migrácie a Slovensko.* Bratislava : Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, 2006, pp. 75-94.
3. HLAVINKA, J.: *Židovská komunita pod kontrolou. Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde normalizácie.* In: *Pamät' národa*, 2/2005, pp. 20-32.
4. SALNER, P.: *Premeny židovskej Bratislavy.* Bratislava : Marenčin PT, 2008, p. 160.
5. EMINGEROVÁ, D.: *Dva životy. Hovory s Viktorom Fischlem.* Praha : G+G, 2002, p. 35.
6. LUSTIG, A.: *Interview II. Vybrané rozhovory 1979 – 2003.* Praha : Devět bran, 2004, pp. 120-121.
7. KOTIAN, R. – FULLE, J.: *Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom.* In: *Domino – fórum*, 2004, issue no. 46, p. 9.
8. An excerpt from testimony by a woman (b. 1923). The testimony was made in the project *Oral history – Osudy tých, ktorí prežili holokaust.* The original is stored in the archives of the Milan Šimečka Foundation.
9. SALNER 2013 (quotation in Note 1), p. 37.
10. HEITLINGER, A.: *Česko/slovenská židovská identita povojnovej generácie.* In: GÁL, E. (zost.): *Židia dnes.* Bratislava : Inštitút judaistiky UK, 2003, pp. 83-84.
11. GYARFÁŠOVÁ, T.: *Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku.* In: *Sociální studia, Posvátno*, 2008, no. 3-4, p. 185.
12. ŽIAK, M.: *Mrzáci studenej vojny.* Bratislava : Kalligram, 2003, pp. 220-221.
13. *Minutes of the board meeting of the Jewish Community of Bratislava*, July 1, 1991.
14. ŽIAK 2003 (quotation in Note 12), p. 220.
15. SALNER, P. – KVASNICA, M.: *Chatam Sofer Memoriál. 2nd revised and updated edition.* Bratislava : Marenčin PT, 2012, p. 153.
16. MYERS, B.: *Problémy pri šírení náboženských hodnôt v Českej a Slovenskej republike.* In: Gál, E. (ed.): *Židia dnes.* Bratislava : ROAD, 2003, pp. 17-18.
17. MYERS, B.: *Prvých dvadsať rokov.* In: *Kehila Bratislava*, 2013, issue no. 3, p. 1.
18. MOSNÁKOVÁ, E.: *Založenie Klubu seniorov.* In: *Kehila Bratislava*, 2013, issue no. 1, p. 2.
19. MIELCARKOVÁ, J.: *... to je snád najkrajšia odmena.* In: *Kehila Bratislava*, 2012, issue no. 2, p. 6.
20. *Minutes of the board meeting of the Jewish Community of Bratislava*, January 9, 1995.
21. In more detail: SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou.* Bratislava : Zing Print, 2000.
22. SALNER 2013 (quotation in Note 1), p. 80.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- BUMOVÁ, I.: Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963 – 1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj). In: LUTHER, D. (zost.): *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 41-74.
- EMINGEROVÁ, D.: *Dva životy. Hovory s Viktorom Fischlem*. Praha : G+G, 2002.
- GYARFÁŠOVÁ, T.: Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku. In: *Sociální studia, Posvätno*, 2008, č. 3-4, s. 179-192.
- HEITLINGER, A.: Česko/slovenská židovská identita povojnovej generácie. In: GÁL, E. (zost.): *Židia dnes*. Bratislava : Inštitút judaistiky UK, 2003, s. 51-90.
- HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunizmu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G+G, 2007.
- HLAVINKA, J.: Židovská komunita pod kontrolou. Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde normalizácie. In: *Pamäť národa*, 2/2005, s. 20-32.
- KOTIAN, R. – FULLE, J.: Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom. In: *Domino – fórum*, 2004, č. 46, s. 8-9.
- LUSTIG, A.: *Interview II. Vybrané rozhovory 1979 – 2003*. Praha : Devět bran, 2004.
- MIELCARKOVÁ, J.: ... to je snáď najkrajšia odmena. In: *Kehila Bratislava*, 2012, č. 2, s. 6-7.
- MOSNÁKOVÁ, E.: Založenie Klubu seniorov. In: *Kehila Bratislava*, 2013, č. 1, s. 2.
- MYERS, B.: Problémy pri šírení náboženských hodnôt v Českej a Slovenskej republike. In: Gál, E. (ed.): *Židia dnes*. Bratislava : ROAD, 2003, s.13-26.
- MYERS, B.: Prvých dvadsať rokov. In: *Kehila Bratislava*, 2013, č. 3, s. 1; 8.
- SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000.
- SALNER, P.: *Židovská emigrácia zo Slovenska po auguste 1968*. In: LUTHER, D. (zost.): *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 75-94.
- SALNER, P.: *Premeny židovskej Bratislavy*. Bratislava : Marenčin PT, 2008.
- SALNER, P.: *The Jewish Identity in Slovakia after the Shoah*. Saarbrücken : LAP, 2013.
- SALNER, P. – KVASNICA, M.: *Chatam Sofer Memorials*. 2. doplnené a opravené vydanie. Bratislava : Marenčin PT, 2012.
- ŽIAK, M.: *Mrzáci studenej vojny*. Bratislava : Kalligram, 2003.

BIBLIOGRAPHY

- BUMOVÁ, I.: Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963 – 1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj). In: LUTHER, D. (ed.): *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava : Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, 2006, pp. 41-74.
- EMINGEROVÁ, D.: *Dva životy. Hovory s Viktorom Fischlem*. Praha : G+G, 2002.
- GYARFÁŠOVÁ, T.: Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku. In: *Sociální studia, Posvätno*, 2008, issue nos. 3-4, pp. 179-192.
- HEITLINGER, A.: Česko/slovenská židovská identita povojnovej generácie. In: GÁL, E. (ed.): *Židia dnes*. Bratislava : Inštitút judaistiky UK, 2003, pp. 51-90.
- HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunizmu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G+G, 2007.
- HLAVINKA, J.: Židovská komunita pod kontrolou. Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde normalizácie. In: *Pamäť národa*, 2/2005, pp. 20-32.
- KOTIAN, R. – FULLE, J.: Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom. In: *Domino – fórum*, 2004, issue no. 46, pp. 8-9.
- LUSTIG, A.: *Interview II. Vybrané rozhovory 1979 – 2003*. Praha : Devět bran, 2004.
- MIELCARKOVÁ, J.: ... to je snáď najkrajšia odmena. In: *Kehila Bratislava*, 2012, issue no. 2, pp. 6-7.
- MOSNÁKOVÁ, E.: Založenie Klubu seniorov. In: *Kehila Bratislava*, 2013, issue no. 1, p. 2.
- MYERS, B.: Problémy pri šírení náboženských hodnôt v Českej a Slovenskej republike. In: Gál, E. (ed.): *Židia dnes*. Bratislava : ROAD, 2003, pp.13-26.
- MYERS, B.: Prvých dvadsať rokov. In: *Kehila Bratislava*, 2013, issue no. 3, pp. 1; 8.
- SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000.
- SALNER, P.: *Židovská emigrácia zo Slovenska po auguste 1968*. In: LUTHER, D. (ed.): *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, pp. 75-94.
- SALNER, P.: *Premeny židovskej Bratislavy*. Bratislava : Marenčin PT, 2008.
- SALNER, P.: *The Jewish Identity in Slovakia after the Shoah*. Saarbrücken : LAP, 2013.
- SALNER, P. – KVASNICA, M.: *Chatam Sofer Memorials*. 2nd revised and updated edition. Bratislava : Marenčin PT, 2012.
- ŽIAK, M.: *Mrzáci studenej vojny*. Bratislava : Kalligram, 2003.

Samo Alexander [SA] sa v hudobnej škole učil hrať na rôzne nástroje (husle, neskôr na basgitaru a kontrabas). Po ukončení Ekonomickej univerzity vyštudoval na konzervatóriu v Bratislave a Hochschule für Musik und Tanz v Kolíne nad Rýnom hru na kontrabas. Je členom Symfonického orchestra Slovenského rozhlasu a zakladajúcim členom skupiny Preßburger Klezmer Band.

Maroš Borský [MB] pôsobil v rokoch 2001 – 2006 ako kurátor v SNM – Múzeu židovskej kultúry, kde viedol projekt dokumentácie synagóg na Slovensku. Publikoval knižnú monografiu *Synagogue Architecture in Slovakia: Memorial Landscape of a Lost Community* (2007). Od roku 2006 vedie Slovenské centrum židovského kultúrneho dedičstva a v roku 2012 založil Židovské komunitné múzeum v Bratislave.

Andrew Goldstein [AG] je emeritným rabinom kongregácie Northwood & Pinner Liberal Synagogue pri Londýne. Je prezidentom Liberálneho židovského hnutia vo Veľkej Británii a rabinským poradcom Európskej únie pre progresívny judaizmus. Je častým návštevníkom v židovských komunitách v Českej republike a na Slovensku. Do Bratislavy prichádza niekoľkokrát ročne. Vedie tu liberálne bohoslužby, prednáša, organizuje konverzie a sobáš ľudí.

Beata Kasalová [BK] vyštudovala Ekonomickú univerzitu v Bratislave. V roku 1998 spoluzakladala neformálne združenie *Yeladim*, ktoré organizovalo vzdelávacie semináre pre 10-16-ročnú mládež. V rokoch 2002 – 2014 pracovala ako tajomníčka ŽNO Bratislava, pričom sa neskôr venovala práci s deťmi a mládežou. Založila Klub Moadon Bratislava a v súčasnosti koordinuje projekt *Nedelnej školy*, určený na vzdelávanie detí školského veku.

Martin Kornfeld [MK] vyštudoval sociálnu prácu na Univerzite Komenského v Bratislave a management v Budapešti. Pôsobí ako vedúci kancelárie Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku, kde okrem iného koordinuje projekt *Pressburg Yeshiva*.

Petra Müllerová [PM] má za sebou 10 rokov práce v oblasti neformálneho vzdelávania judaizmu. Aktívne pôsobila v rôznych židovských organizáciách, kde mala na starosti výchovu a vzdelávanie všetkých vekových kategórií. Koordinovala úspešný projekt *The Global Day of Jewish Learning*, ktorý je zameraný na vzdelávanie dospelých. Určený je pre každého, kto si chce rozšíriť svoje obzory a podeliť sa s ostatnými o svoje názory a skúsenosti.

Baruch Myers [BM] pôsobí ako rabin ŽNO Bratislava od roku 1993. Študoval hudobnú kompozíciu na Juilliard School of Music, potom vyštudoval hudbu na University of Michigan. Pokračoval v štúdiu na ješive, v rokoch 1987 – 1989 bol študentským vyslancom v Buenos Aires. Po rabínskej ordinácii v New Yorku strávil tri roky vo Veľkej Británii. Dďiaľ prišiel spolu s manželkou Chanou do Bratislavy.

Peter Salner [PS] je vedeckým pracovníkom Ústavu etnológie SAV, prednáša na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a Fakulte humanitných štúdií Univerzity Karlovej v Prahe. V rokoch 1996 – 2013 pôsobil ako predseda ŽNO Bratislava. Publikoval viac štúdií a kníh na tému holokaustu, sociálnej kultúry židov na Slovensku a vývoja židovskej komunity v Bratislave. V roku 2014 zadal do tlače monografiu *Poléhnaný spravodlivý sudca (Súčasná forma židovského pohrebu)*, ktorá sa zaoberá problematikou súčasných premien tradičného židovského pohrebu v prostredí bratislavskej komunity.

Samo Alexander [SA] attended elementary music school, training to play the violin, and later the bass guitar and double bass. After graduating from the University of Economics in Bratislava, he studied double bass at the Bratislava conservatory and Hochschule für Musik und Tanz Köln. Alexander is a member of the Slovak Radio Symphony Orchestra and a founding member of the Preßburger Klezmer Band.

Maroš Borský [MB] was, from 2001 to 2006, curator at the Slovak National Museum-Museum of Jewish Culture, where he managed a project to document synagogue architecture in Slovakia. He published the monograph *Synagogue Architecture in Slovakia: Memorial Landscape of a Lost Community* in 2007. Borský has been the director of the Slovak Jewish Heritage Center since 2006. In 2012, he established the Jewish Community Museum in Bratislava.

Andrew Goldstein [AG] is the Emeritus Rabbi of Northwood & Pinner Liberal Synagogue near London. He is President of the Liberal Jewish Movement in Britain and Rabbinic Advisor to the European Union for Progressive Judaism. He has been a frequent visitor to the Czech Republic and Slovakia over many years and has visited Bratislava several times a year to conduct Liberal services, give lectures and conversion classes, and conduct weddings.

Beata Kasalová [BK] studied at the University of Economics in Bratislava. In 1998, she co-founded an informal network, *Yeladim*, which organized educational seminars for 10-16-year-olds. From 2002 to 2014 she worked as the secretary of the Jewish Community of Bratislava and continued in educational work with children and young people. She established the *Moadon Club* and currently coordinates the *Sunday School*.

Martin Kornfeld [MK] studied social work at Comenius University in Bratislava and management in Budapest. He is a secretary of the Federation of Jewish Communities in Slovakia and coordinates the *Pressburg Yeshiva* project.

Petra Müllerová [PM] has a decade of experience in the area of informal Jewish education. She was a member of several Jewish organizations, where she engaged in children's, youth and adult education. She was a coordinator of the successful project of the *Global Day of Jewish Learning*, which focuses on adult education and is intended for anyone who wants to broaden his/her horizons and to share his/her opinions and experiences with others.

Baruch Myers [BM] has been the Rabbi of the Jewish Community of Bratislava since 1993. He studied musical composition at the Juilliard School of Music and then continued at the University of Michigan, where he received his degree in Musical Arts in 1986. After that, he began to pursue yeshiva study full time. He was a student emissary in Buenos Aires between 1987 and 1989. After receiving his rabbinic ordination in New York, he spent three years in the UK. From there, he and his wife Chana went to Bratislava.

Peter Salner [PS] is a research fellow at the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, and a lecturer at Comenius University in Bratislava and at the Faculty of Humanities of Charles University in Prague. From 1996 to 2013 he has served as a chairman of the Jewish Community of Bratislava. He has published several studies and books on the Holocaust, on the social culture of Jews in Slovakia, and on the development of the Jewish community in Bratislava. In 2013 he completed the manuscript for the monograph *Blessed is the True Judge (The Current Forms of Jewish Funeral)*, which deals with the traditional Jewish funeral and its contemporary changes in the Bratislava Jewish community.

KATALÓG VYSTAVENÝCH FOTOGRAFIÍ
CATALOGUE OF EXHIBITED PHOTOGRAPHS

OBRIEZKA

Je nedeľné dopoludnie a v Židovskom komunitnom centre sa zhromaždila skupina mužov a žien. Pripravuje sa obriezka čerstvo narodeného chlapca. *Brit mila* je zvyk, ktorý symbolizuje zmluvu s Bohom, a datuje sa do počiatkov židovského ľudu, keď Boh prikázal Abrahámovi, aby obrezal seba a svojich potomkov. Obriezka prikázaná v Tóre (porov. Gn 17,1-14; Lv 12,3) je posvätný rituál, nie iba chirurgický zákrok.

Ľsmy deň po narodení vyškolený odborník (*moheľ*) opatrne odstráni predkožku na penise chlapčeka. Patrón (*sandak*) drží bábätko počas rituálu na rukách, potom ho položí na prázdnu stoličku vedľa seba, ktorá je symbolicky rezervovaná pre proroka Eliáša. Po prvýkrát sa oznámi židovské meno dieťaťa, ktoré ho bude sprevádzať počas židovských obradov po celý život. *Nech vyrastie pre Tóru, svadbu a dobré skutky. A povedzme Amen.* Pre dievčatá neexistuje v židovskej tradícii podobný chirurgický zákrok. Mená dostávajú počas poďakovania za ich narodenie v rámci slávnosti *simchat bat* alebo slávnostného pomenovania v dome alebo synagóge. [MB]

CIRCUMCISION

It is late morning on a Sunday and a group of men and women assembles at the Jewish Community Center. A new-born baby is to be circumcised. *Brit milah* is a custom symbolizing the covenant with God dating back to the beginning of the Jewish people, when Abraham was instructed to circumcise himself and his descendants. Prescribed in the Torah (cf. Gen 17:1-14, Lev 12:3), it is a sacred ritual, not just a circumcision. A specially trained expert (*moheľ*) removes the foreskin of the baby on the eighth day after birth. The godfather (*sandak*) holds the baby in his hands and then places him onto the chair next to him, which is symbolically reserved for the Prophet Elijah. The Jewish name of the baby is proclaimed for the first time. This name will accompany him during Jewish ritual all his life. *May he be introduced to Torah, to marriage and to good deeds. Let us say Amen.* There is no equivalent surgical procedure for girls, but they are given their Hebrew name and thanks are given for their birth at a *Simchat Bat* or baby naming ceremony in the home or synagogue. [MB]

Obriezka v Židovskom komunitnom centre
Viera Kamenická, 2014

A circumcision at the Jewish Community Center
Viera Kamenická, 2014

VZDELÁVANIE

Vzdelávanie vlastných detí aj seba samého je jedným zo základných princípov židovského náboženstva a kultúry. Bratislava bola kedysi svetoznáмым centrom židovskej učnosti. Od Nežnej revolúcie sa možnosti vzdelávania postupne rozširujú. Začína sa v škôlke, kde sa deti učia poznávať a dodržiavať židovské sviatky, každé piatkové popoludnie vítať Šabat. Zoznamujú sa aj so základnými príbehmi Biblie. Vedú ich skúsení edukátori a z času na čas prichádza medzi ne rabin, aby ich učil, ako dodržiavať Šabat. V škôlke sa vyučujú a oslavujú všetky sviatky, čo deťom dáva dobrý základ pre dodržiavanie princípov judaizmu.

Spočiatku som pri mojich návštevách v Bratislave prednášal o judaizme z modernej perspektívy, posledných desať rokov tu však vediem alternatívne piatkové bohoslužby a prednášam na rôzne židovské témy. Učil som aj mnohých ľudí, ktorí chceli potvrdiť svoj židovský status alebo konvertovať k judaizmu. Mal som možnosť viesť v Bratislave svadbu, oslavy spojené s pomenovaním detí a toto leto sa teším na môj prvý slovenský obrad *bar micva*. Počas návštev sa venujem deťom v komunitnej škôlke. S veľkou radosťou sledujem, ako vyrastajú a v súčasnosti navštevujú Nedelnú školu. Všimol som si, že postupne stúpa počet dospelých, ktorí moje aktivity navštevujú. Spolu s narastajúcim počtom detí to predstavuje veľkú nádej pre budúcnosť bratislavskej židovskej komunity. [AG]

EDUCATION

Education for one's children and oneself is a basic principle of the Jewish religion and culture. Once, Bratislava was a world-famous center of Jewish learning. Since the Velvet Revolution, educational opportunities have gradually increased. These start at the kindergarten, where children are taught to observe the Jewish festivals, to welcome the Sabbath every Friday afternoon, and to learn basic Bible stories. Trained Jewish educators provide this knowledge and from time to time the rabbi comes to teach the children and help them observe the Sabbath. All of the festivals are taught and celebrated in the kindergarten, giving the children a good grounding in the observance of the Jewish religion.

I first came to Bratislava to give lectures from a modern Jewish viewpoint, but for the last decade I have been leading alternative Friday night services as well as lecturing on a wide range of Jewish subjects. I have also taught a number of people who wanted to confirm their Jewish status or convert to Judaism. Over the years I have conducted weddings and baby namings, and I am looking forward to my first Slovak *Bar Mitzvah* this summer. On my visits I have spent time in the community kindergarten and it has given me great pleasure to see the children grow up and now attend the Sunday School. Over the years I have seen an increasing number of young adults attending my activities and, with the growing number of children, this offers much hope for the future of the Bratislava Jewish community. [AG]

Rabín Andrew Goldstein vyučuje v židovskej škôlke
Archív ŽNO Bratislava, 2008

Rabbi Andrew Goldstein teaching at the Jewish kindergarten
Archive of the Jewish Community of Bratislava, 2008

NEDEĽNÁ ŠKOLA

Pilotný projekt Nedelnej školy Židovskej náboženskej obce v Bratislave bol spustený v marci 2014. Vznikol ako odpoveď na potrebu systematicky vzdelávať deti v školskom veku (6 – 13 rokov) zo židovskej komunity, ktoré zabezpečia jej kontinuitu. Žiaci mali dosiaľ príležitosť stretávať sa v rámci seminárov programu *Moadon* štyrikrát do roka. Pri tomto spôsobe neformálneho vzdelávania majú možnosť oboznámiť sa so základmi židovskej tradície, komplexnejšie vzdelávacie osnovy sa tu však aplikovať nedajú. Nedelňa škola sa preto koná dvakrát do mesiaca v priestoroch ŽNO Bratislava. Má za úlohu naučiť deti základy židovskej viery, históriu židovského národa a predstaviť hodnoty, ktoré sú piliermi našej civilizácie. Každé stretnutie je rozdelené do troch vyučovacích hodín. Počas prvej vyučujú rabíni, ktorí pôsobia v ŽNO Bratislava a iní lektori. Na druhej hodine sa venujú prevažne tvorivým aktivitám. Na záver sa deti voľne zabávajú či hrajú spoločenské hry. Toto zvyšuje atraktivnosť podujatia a prehľbuje ich sociálne kontakty a pocit spolupatričnosti. [BK]

SUNDAY SCHOOL

The pilot project for the Sunday School of the Jewish Community of Bratislava was launched in March 2014. It was created to respond to the need to systematically educate school-age children (6 to 13 years old) from the community who will in future ensure its continuity. Previously, children could meet at seminars at *Moadon* programs four times a year. In this non-formal educational setting, they have the chance to learn the basics of the Jewish tradition, but more comprehensive curricula cannot be used. The Sunday School meets twice a month at the Jewish Community Center. The goal is to teach children the foundations of the Jewish faith, the Jewish history, and to introduce them to the values which form the pillars of our civilization. Each meeting consists of three sessions. The first is given by one of the rabbis active in the community or other lecturers. The second is mostly filled with creative activities. For the final session the children have some time for unstructured fun or games. This makes the school more attractive to them, makes social contacts possible, and creates a feeling of belonging. [BK]

Prestávka počas vyučovania Nedeľnej školy
Viera Kamenická, 2014

A break during Sunday School
Viera Kamenická, 2014

BAR MICVA

Bar micva je dôležitým medzníkom v živote židovského chlapca, ktorý v trinástich rokoch dosiahne náboženskú dospelosť. Od tej chvíle by si mal plniť náboženské povinnosti, ako napríklad tri modlitby denne, a počíta sa do kvóra desiatich mužov (*minjan*) v synagóge.

Dlho pripravovaná slávnosť *bar micva* predstavuje vrchol duchovnej cesty mladého muža a znamená mnoho mesiacov štúdia. Rabín pripravuje chlapca na deň, keď ho po prvýkrát vyvolajú prečítať pasáž z Tóry, a tým zaujme svoje miesto v komunite. Po odrecitovaní požehnaní pre čítanie z Tóry prečíta pasáž z Tóry osobitne určenú na konkrétny deň. Táto úloha nie je ani zďaleka jednoduchá, vyžaduje si rozsiahle štúdium. Po čítaní je zvykom zasypať oslávenca sladkosťami, aby bol pre neho život s náboženskými povinnosťami sladký.

Obrad pre dievčatá sa zas nazýva *bat micva* a oslavuje sa po dosiahnutí dvanástich rokov. [MB]

BAR MITZVAH

Bar Mitzvah is an important rite of passage in the life of a Jewish boy, who at the age of thirteen reaches religious adulthood. From now on, he should fulfill religious obligations, such as praying three times a day, and he is also counted among the quorum of ten men (*minyan*) in the synagogue.

A *Bar Mitzvah* is a long-prepared-for event, and a highlight of the spiritual journey of a young man, with many months of studies with the rabbi. The rabbi prepares the boy for the day when he will be called for the first time to read from the Torah and thus assume his position in the community.

After reciting blessings for the Torah reading, he reads the Torah portion specially assigned for that one day. This is not an easy task and a lot of study is required. Upon conclusion of the reading, it is customary to toss candies to the boy, signifying that the life of religious duties will be sweet. The equivalent ceremony for girls is called *Bat Mitzvah* and is celebrated when a girl reaches the age of twelve. [MB]

Bar mícva v synagóge
Viera Kamenická, 2012

A Bar Mitzvah at the synagogue
Viera Kamenická, 2012

SVADBA

Nie je dobré, aby bol človek sám, píše sa v Tóre (porov. Gn 2,18), a preto je vytvorenie domova a založenie rodiny základom židovskej tradície. Svadba sa koná na dvore synagógy na Heydukovej ulici pod svadobným baldachýnom nazývaným *chupa*. Symbolizuje židovský domov, ktorý chce svadobný pár spoločne vybudovať. Ženich čaká pod *chupou* na svoju nevestu, ktorú sem privádzajú rodičia. Obaja mladí ľudia sú obkolesení rodinou, priateľmi a inými členmi komunity, ktorí prišli, aby boli svedkami tejto radostnej chvíle. Účasť na obrade je považovaná za tzv. *micvu* – naplnenie jedného z prikázaní a dobrý skutok.

Obrad vedie podľa židovského práva kvalifikovaná osoba (*mesader kidušin*), ktorá ovláda všetky podrobnosti spojené s týmto úkonom, väčšinou je to rabín. Sobáš zahŕňa obrad s prsteňom a prehlásenie: *Buď mi svätou skrze tento prsteň podľa Zákona Mojžiša a Izraela*. Prítomným sa prečíta svadobná zmluva (*ketuba*) a potom nasleduje sedem požehnaní nad vínom, z ktorého sa napijú ženich a nevesta.

Po skončení formálnej časti rozbije ženich pohár, aby manželcia žili šťastne a všetci prítomní im jednohlasne zaželajú *Mazel tov!* (Veľa šťastia!). A oslava s množstvom jedla, pitia, hudby a tanca sa môže začať... [MB]

WEDDING

It is not good for a man to be alone it is written in the Torah (cf. Gen 2:18), and therefore establishing a home and having a family is a fundamental element of the Jewish tradition. Weddings take place in the courtyard of the Heydukova Street Synagogue under a wedding canopy, the *chuppah*, which symbolizes the Jewish house that each couple wants to establish together. The groom waits for his bridegroom to be led under the *chuppah* by her parents. The couple is then encircled by their family, friends and other members of the community who come to witness the *chuppah* ceremony, which is a big *mitzvah*, or good deed.

The whole ceremony is conducted according to Jewish law by a person who knows all the details of the practice – typically a rabbi. The ring ceremony includes the declaration: *Behold, you are consecrated to me with this ring according to the Law of Moses and Israel*. The wedding contract (*ketubbah*) is also read out to all those present. The wedding comprises seven blessings over wine from which the bride and groom drink.

At the end of the formal ceremony the bridegroom breaks a glass to bring the couple happiness, and all present wish them in one voice *Mazel tov!* (Good luck!). Then the party, with much food, drink, music and dancing, may begin... [MB]

Svadba na nádvorí synagógy
Viera Kamenická, 2009

A wedding in the synagogue courtyard
Viera Kamenická, 2009

RODINA

Na rozdiel od mnohých iných náboženských hnutí, judaizmus nepredstavuje len individuálnu skúsenosť. Pokiaľ stál Jeruzalemský chrám, do sveta z neho prúdila Božia Prítomnosť. V súčasnosti, keď veľký Chrám neexistuje, máme *Mikdash me'at*, doslova „malý chrám“. Aj ten má však dve odlišné podoby. Prvou z nich je synagóga, kde prežívame duchovnosť na úrovni komunity. Druhým „malým chrámom“ je domov. Tam zažívame duchovnosť v rodine.

Narodil som sa a vyrástol v New Jersey. Manželka Chana je z Minnesoty. Zobrali sme sa v New Yorku, kde sa narodila aj naša prvá dcéra Sara. Ďalšie dve dcéry Chaya Mushka a Sheina prišli na svet vo Veľkej Británii, kde som pokračoval v rabínskom štúdiu. Práve tam sme sa dozvedeli, že v Bratislave hľadajú rabína. Na základe inšpirácie a motivácie od nášho učiteľa Rabbiho Menachem Mendel Schneersona, požehnanej pamäti, lubavičského Rebbeho, sme už boli rozhodnutí venovať svoj život židovskej osvete. Do Bratislavy sme sa prisťahovali v apríli 1993 a odvtedy sa nám narodilo ďalších 10 detí. Výchova rodiny bola vždy našou najvyššou prioritou. Nemohli by sme byť vzorom židovskej rodiny pre iných, keby sme sa nevenovali tej našej. Odvtedy sa naše dve najstaršie dcéry vydali a zatiaľ máme tri vnúčatá. [BM]

FAMILY

In contrast to many other religious movements, the Jewish religion is not purely an individual experience. When the Holy Temple in Jerusalem stood, it was the medium through which God's Presence was channeled to the world. In the absence of the large Temple, we now have the *Mikdash Me'at*, literally the "small Temple". But even this "small Temple" has two different manifestations. One is the synagogue, where community-experienced spirituality is meant to take place. The second "small Temple" is the home. This is where family-experienced spirituality takes place.

I was born and raised in New Jersey. My wife, Chana, is from Minnesota. We married in New York, where our first daughter, Sara, was born. Our next two daughters, Chaya Mushka and Sheina, were born in the UK, where I pursued further rabbinic studies. It was there that we heard that Bratislava was looking for a rabbi. We had already come to a mutual decision to devote our lives to Jewish outreach, inspired by the example and urging of our teacher, Rabbi Menachem Mendel Schneerson z"l, the Lubavitcher Rebbe. We moved to Bratislava in April 1993. Since our arrival we have had another 10 children. Raising our family was always the first priority. In any case, we could not be role models for a Jewish family without being devoted to our own. Since then, our two oldest daughters have married, and we have, at this time, three grandchildren. [BM]

Rodina rabína Barucha Myersa a pani Chany Myers
Viera Kamenická, 2012

The family of Rabbi Baruch Myers and Mrs. Chana Myers
Viera Kamenická, 2012

SVETOVÝ DEŇ ŽIDOVSKÉHO VZDELÁVANIA

Kontinuálne celoživotné vzdelávanie všetkých vekových skupín patrí k základným princípom židovskej tradície. Preto aj naši členovia s radosťou vítajú celosvetový vzdelávací projekt *The Global Day of Jewish Learning* (Svetový deň židovského vzdelávania), do ktorého sa zapájajú raz ročne židovské komunity s cieľom spoločného štúdia židovských textov. Prvýkrát sa toto podujatie uskutočnilo v roku 2010 pri príležitosti úspešného dokončenia prekladu Talmudu do anglického jazyka rabinom Adinom Steinsaltzom. Pretože sa po celom svete stretlo s obrovským úspechom, stala sa z neho tradícia.

Ústrednou myšlienkou tejto jedinečnej aktivity je rozvíjať vedomosti z oblasti judaizmu, priblížiť ľuďom židovské kultúrne dedičstvo a prehľbovať prostredníctvom diskusií, prednášok, zapojením hudby, poézie či filmu pocit spolupatričnosti. *The Global Day of Jewish Learning* je dôkazom, že Talmud, Tóra a ďalšie náboženské texty nie sú určené len pre rabinov, ale zaujímajú aj „laických“ členov komunity. Ústredné témy sa z roka na rok menia, preto si každý môže časom nájsť oblasť, ktorá ho najviac zaujíma. Bratislavská židovská obec ponúka tento rok záujemcom už piatykrát možnosť vypočuť si uznávaných rabinov rôznych smerov a diskutovať o ich názoroch. Pre mladých ľudí sa otvára priestor pripraviť si vlastnú prednášku či workshop a podeliť sa o svoje myšlienky s ostatnými.

Pre mňa je Global Day dôležitý, lebo mi pomáha rozširovať si obzory, dozvedieť sa niečo nové a pozrieť sa na život z rôznych perspektív. Osobne vnímam tento projekt ako výbornú príležitosť na prehĺbenie vedomostí, pretože spoločné štúdium, ktoré je základom judaizmu, predstavuje vynikajúci nástroj, vďaka ktorému sa vzdelávanie stáva zaujímavejším a inšpiratívnejším. [PM]

THE GLOBAL DAY OF JEWISH LEARNING

Lifelong learning among all age groups is one of the basic principles of the Jewish tradition. Given this, members of our community have enthusiastically embraced the worldwide educational project *The Global Day of Jewish Learning*, in which Jewish communities participate once a year by jointly studying Jewish texts. The event was first held in 2010 on the occasion of the successful completion of the translation of the Talmud into English by Rabbi Adin Steinsaltz. The event was hugely successful and was then established as a tradition.

The central idea of this unique activity is to enlarge knowledge of Judaism, to bring Jewish heritage closer to people, and to deepen the feeling of mutual connectedness through discussions, lectures, music, poetry and film. *The Global Day of Jewish Learning* proves that the Talmud, Torah and other religious texts are meant not only for rabbis but are of interest to “lay” members of the community as well. The central subject of the day changes from year to year, making it possible for everyone to find an area of interest. This year the Jewish Community of Bratislava is providing the opportunity, for the fifth time, to people to listen to respected rabbis from diverse streams of Judaism and to discuss their opinions. Young people will have a chance to prepare their own lectures or workshops and share their ideas with others.

For me, the Global Day is important because it helps me broaden my horizons, learn something new and look at life from different perspectives. Personally I see this project as an excellent opportunity to acquire deeper knowledge, because joint study – which forms the foundation of Judaism – is an excellent tool to make education more interesting and inspiring. [PM]

Diskusie nad študijnými textami
Viera Kamenická, 2010

Discussions over the study texts
Viera Kamenická, 2010

NAJSTARŠIA GENERÁCIA

Ohel David je jediný židovský domov dôchodcov na Slovensku. Pri rôznych programoch sa tu pravidelne stretávajú obyvatelia domova a ich vrstovníci z Klubu seniorov pri ŽNO Bratislava.

Mnohých možno prekvapí, že k najaktívnejším zložkám bratislavskej komunity patria príslušníci najstaršej generácie. Ľudia, ktorí prežili holokaust sa združujú v celoslovenskej organizácii The Hidden Child a v Klube seniorov.

Klub začal svoju činnosť v roku 2001 v priestoroch Denného sanatória v Petržalke. Keď zariadenie po dvoch rokoch sprivatizovali, presídlili seniori do objektu ŽNO na Kozej ulici. Vďaka pestrým klubovým programom môžu každú stredu opustiť múry svojich domácností, stretávať sa s rovesníkmi, zapájať sa do rôznych aktivít. Napriek pokročilému veku (každý z nich má 80+) a prežitým hrôzám holokaustu nechcú len pasívne prijímať to, čo pre nich niekto pripraví, ale vymýšľajú a realizujú vlastné programy. V ponuke nechýbajú výlety, návštevy kultúrnych podujatí, vzájomné návštevy seniorov z Brna a Viedne. Pilierom činnosti sú najmä stretnutia s osobnosťami slovenskej kultúrnej, politickej a vedeckej scény. V rokoch 2003 – 2013 prišlo na pozvanie vedúcej Klubu pani Evy Mosnákovej viac ako 100 hostí a mnohí z nich sa opakovane vracajú. K vrcholom doterajšej činnosti patrí predstavenie *Sila života* alebo program pri príležitosti 10. výročia založenia. Obe podujatia režijne pripravil čestný člen klubu, spisovateľ Daniel Hevier.

Narastajúci vek a zhoršujúci sa zdravotný stav spôsobili, že časť členov dnes žije v Oheli David na neďalekej Svoradovej ulici. Medziľudské vzťahy a dlhoročná spolupráca však pretrvávajú. Obyvatelia domova dôchodcov prichádzajú na Koziu a Klub seniorov organizuje niektoré svoje akcie v Oheli David. [PS]

THE OLDER GENERATION

Ohel David is the only Jewish house for the elderly in Slovakia. Various activities are regularly attended by residents of the house and their peers from the Jewish Community of Bratislava Seniors Club.

You might be surprised to learn that members of the older generation are some of the most active groups in the Bratislava community. Holocaust survivors meet in the nationwide organization The Hidden Child Slovensko and in the Seniors Club.

The club launched its activities in 2001 at the premises of a day sanatorium. After that facility was privatized two years later, the Seniors Club moved to the Jewish Community Center. Thanks to its diverse program, our seniors have a chance to escape the confines of their own homes, meet their peers and get involved in various activities. Despite their advanced age (each member is over 80 years old) and despite the Holocaust horrors they experienced, they do not wish to be merely passive recipients: instead they create and manage their own programs. Their activities include trips, attendance at cultural events, and exchange visits with seniors from Brno and Vienna. The primary pillar of their activities is meetings with personalities from Slovakia's cultural, political and scientific spheres. Between 2003 and 2013, invitations from Eva Mosnáková, the head of the club, were accepted by over 100 guests, many of whom have come back repeatedly. The highlights of the club's activities have included a performance of *The Power of Life* and a program to commemorate the 10th anniversary of the club's founding. Both events were directed by an honorary member of the club, the writer Daniel Hevier.

Their growing age and infirmity means that some of the club's members now live in Ohel David. Interpersonal relations and long-term cooperation continue with these members. Residents of the house for the elderly come to Kozia Street, and the Seniors Club organizes some of its events at Ohel David. [PS]

Najstaršia generacia ŽNO Bratislava
Viera Kamenická, 2014

The older generation of the Jewish Community of Bratislava
Viera Kamenická, 2014

ŠABAT

Šabat je dôležitý sviatok v centre židovskej tradície. Ako hovorí často citovaná múdrosť: *Viac ako židia držali Šabat, Šabat držal ich.* Podľa *halachy* v tento deň nesmú židia pracovať a vyhradzujú si ho na duchovný odpočinok. Definícia „práce“ zahŕňa mnohé činnosti bežne vykonávané počas šiestich všedných dní týždňa.

Šabat sa začína v piatok po západe slnka a končí v sobotu večer. Koniec sviatku sprevádza jedinečný obrad – *havdala*. Jeho názov sa opiera o hebrejské slovo *lehavdil* (oddeliť) a samotný úkon oddeľuje končiaci Šabat od všedného týždňa, ktorý začína po jeho skončení.

Medzi kľúčové aspekty *havdaly* patria požehnanie vína (*kiduš*), zapálenie špeciálnej sviece a privoňanie ku aromatickému koreniu, často uchovávanému v špeciálnej koreničke.

Na fotografii vykonáva tento obrad rabín Tom Kučera z Mníchova. Kučera, rodák z Českej republiky, získal rabínske vzdelanie na seminári Abraham Geiger Kolleg v Postupime a patrí medzi prvých troch rabínov, ordinovaných od holokaustu v Nemecku. Keďže jeho materinským jazykom je čeština, v Bratislave je žiadaným prednášajúcim a jeho inšpiratívne prednášky sa tešia veľkej obľube. [MB]

SABBATH

Sabbath (*Shabbat*) is an important Jewish holiday that is a core of Jewish tradition. As an oft-quoted proverb states *More than Jews have kept Sabbath, Sabbath has kept the Jews.* Jews faithful to the tradition abstain from work on the Sabbath and dedicate the day to spiritual rest. The definition of “work” includes many activities normally conducted during the other six days of the week.

The Sabbath begins after sunset on a Friday evening and concludes on Saturday evening. The end of the holiday is marked by a unique ceremony – *Havdalah*. Basing its name on the Hebrew verb *lehavdil* (to separate), the act separates the outgoing Sabbath from the profane week that begins after its conclusion. The key aspects of the *Havdalah* include the blessing of the wine (*Kiddush*), the lighting of a special candle, and the use of fragrant aromatic spices, often kept in a special spice container.

This picture features Rabbi Tom Kučera of Munich performing the *Havdalah*. A native of the Czech Republic, Kučera graduated from the rabbinical Abraham Geiger College in Potsdam, and was one of first three rabbis ordained in Germany after the Holocaust. Given that Czech is his mother tongue, he has been a very popular speaker in Bratislava and our community enjoys his inspiring lectures. [MB]

Rabín Tom Kučera počas rituálu havdala
Viera Kamenická, 2011

Rabbi Tom Kučera during the Havdalah ritual
Viera Kamenická, 2011

CHANUKA

Verejné zapaľovanie veľkého chanukového svietnika na Rybnom námestí predstavuje novú tradíciu, ktorú prijala komunita aj bratislavská verejnosť. Sviatok Chanuka je spomienkou na boj Makabejcov proti helénskej okupácii v 2. storočí p.o.l. Po znovudobytí Jeruzalemského chrámu povstalci zistili, že ostala jediná nádoba posvätného oleja, ktorý sa používal na udržiavanie večného svetla. Zázračne však vydržala celých 8 dní, potrebných na vylisovanie nového oleja.

Sviatok má silný rodinný charakter. Na pamiatku tejto udalosti v židovských domácnostiach každý rok od 25. dňa hebrejského mesiaca kislev počas ôsmich večerov zapaľujú na osemramennom chanukovom svietniku vždy o jednu sviečku viac. Okrem toho je neodmysliteľnou súčasťou spev piesne *Maoz tur*, ako aj konzumácia tradičných *latkesov* a *sufganiot* (zemiakové placky a šišky).

Krátko po príchode do Bratislavy zaviedol rabin Myers verejné zapaľovanie svietnika. Tento akt je súčasťou sviatku, ale zároveň upozorňuje majoritnú spoločnosť na prítomnosť židovskej komunity v meste, ale aj na zničenie dvoch bratislavských synagóg. Prvý raz sa verejné zapaľovanie konalo v roku 1993 na mieste veľkej ortodoxnej synagógy, ktorú zbúrali v roku 1961. Neskôr sa akt presunul na Rybné námestie, kde pôvodne stála neologická synagóga, asanovaná v súvislosti so stavbou Mosta SNP (1969). Prvým čestným hosťom bol prezident Michal Kováč, aj v ďalších rokoch prijali pozvanie mnohí významní predstavitelia politického, kultúrneho a verejného života. [PS]

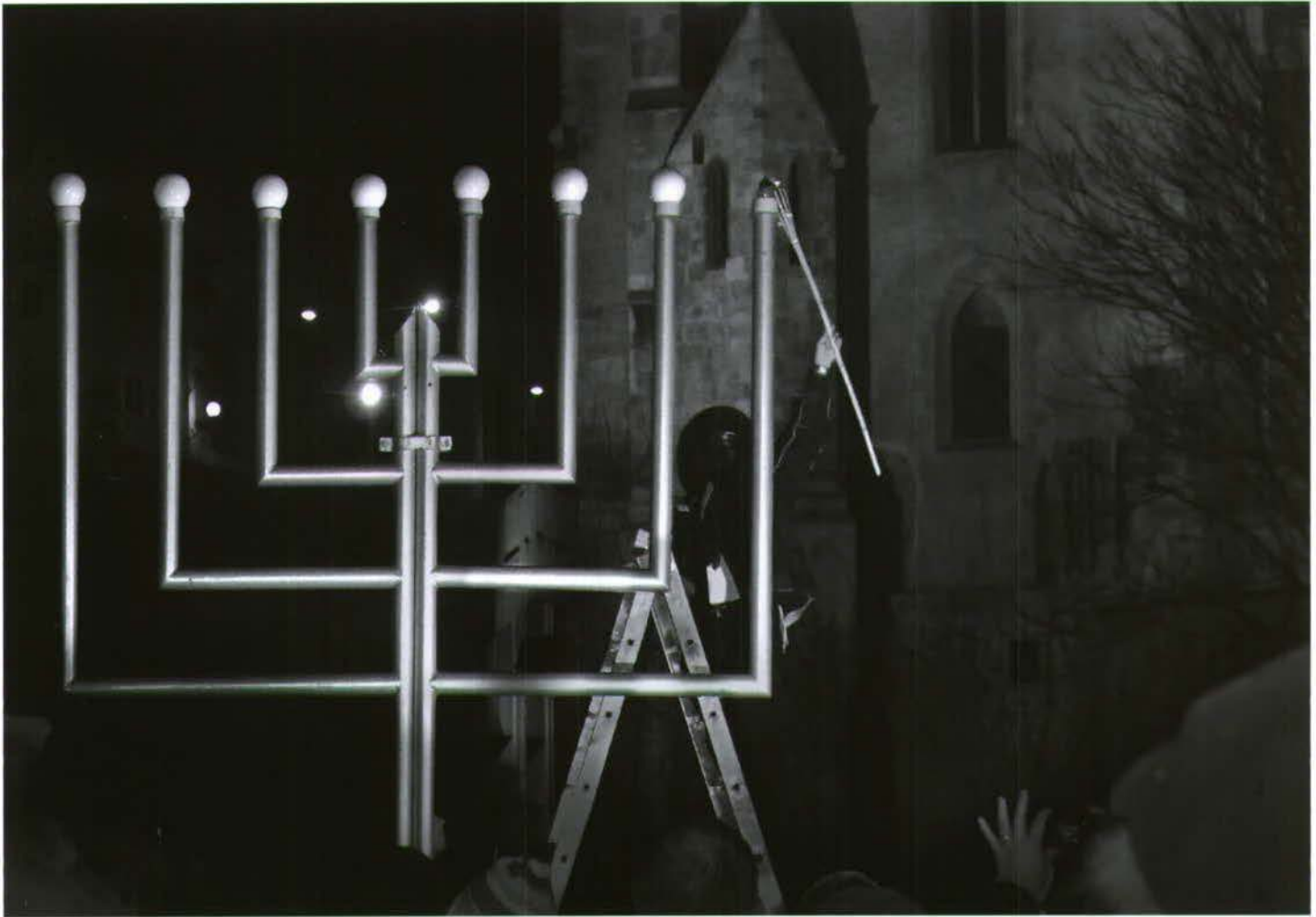
HANUKKAH

The public lighting of a big Hanukkah candelabra at Rybné Square represents a recent tradition, accepted by both the community and the public of Bratislava.

The holiday of Hanukkah commemorates the fight by the Maccabees against Hellenic occupation in the 2nd century BCE. After the Temple in Jerusalem was regained, the insurgents found that only one vessel remained of the holy oil used to keep the eternal flame burning. Miraculously, however, that oil lasted for the entire 8 days needed to press new oil.

The celebration is very much family oriented. In memory of the event, every year starting on the 25th day of Kislev Jewish households light one additional candle every evening for eight days on a eight-branched Hanukkah candlestick. In addition, there are other integral parts to the holiday such as the singing of *Maoz Tur* and eating of traditional *latkes* and *sufganiot* (potato pancakes and jelly-filled doughnuts).

Shortly after arriving in Bratislava, Rabbi Myers started the tradition of public lighting of the Hanukkah candelabra. This event is part of the holiday but it also reminds the majority society of the presence of the Jewish community in the city, as well as the previous destruction of two Bratislava synagogues. The public lighting took place for the first time in 1993 at the former site of the main Orthodox synagogue, which was demolished in 1961. Later the event moved to Rybné Square, the former site of the Neolog synagogue demolished in connection with the construction of the SNP Bridge (1969). The first guest of honor was President Michal Kováč, and in later years other prominent representatives of political, cultural and public life attended the celebration. [PS]

Zapálenie chanukového svietníka na mieste neologickej synagógy
Archív ŽNO Bratislava, 2010

Lighting the Hanukkah candelabra on the site of the Neolog synagogue
Archive of the Jewish Community of Bratislava, 2010

PESACH

Pesach je židovský jarný sviatok, ktorým si pripomínáme odchod židov z egyptského otroctva a oslavujeme oslobodenie židovského národa. Osem dní nejeme žiadne kvasené jedlá, ktoré sa označujú ako *chamec*. Namiesto chleba sa preto používa nekvasený chlieb (*maces*), ktorý je základným symbolom tohto sviatku a ktorý je predpísaný v Tóre.

V prvý a druhý večer sviatku máme špeciálnu slávnostnú večeru, pri ktorej z *Hagady* čítame príbeh odchodu z Egyptu. Táto oslava sa nazýva *seder*, čo v hebrejčine znamená „poriadok“, keďže sa pri nej dodržiava starobylé poradie čítania textu, modlitieb, jedenia symbolických pokrmov a pitia štyroch pohárov vína. Všetko je sprevádzané požehnaniami. Tradícia *sederovej* večery vznikla v dobe rímskej okupácie Judey a jej štruktúra sa odvíja od rímskeho sympózia. Tóra nám prikazuje prerozprávať príbeh deťom a niektoré prvky *sederu* sú navrhnuté tak, aby vyvolali ich záujem. Tento príbeh sme povinní prerozprávať deťom aj sebe, pretože každá generácia musí vedieť precítiť, čo znamenalo, byť otrokom v Egypte.

Seder slávime doma s príbuznými a priateľmi, ale tiež je bežné ísť do Židovského komunitného centra na spoločnú oslavu celej komunity. Mnohí pripravujú *seder* v prvý večer doma a druhý strávia v komunite. Pre mňa má tento sviatok mimoriadny význam, keďže som vyrastal v spoločnosti ovládanej komunistickým režimom. Pesach nás učí nielen o hodnote slobody, ale aj o zodpovednosti, ktorú táto sloboda so sebou prináša. [MB]

PESACH

Pesach (Passover) is a Jewish spring festival, which commemorates the Exodus of the Jewish people from Egypt and celebrates their freedom. For eight days we do not eat bread or any other leavened food, which is called *chametz*. Instead of bread we eat unleavened bread (*matzah*), which is a basic symbol of the festival as ordained in the Torah.

On the first and second night of the holiday we hold a special festive dinner, during which we read the story of the Exodus in a special book (*Haggadah*). The celebration is called *Seder*, which in Hebrew means “order”, as the service follows an ancient order of readings, prayers, eating symbolic foods and the drinking of four glasses of wine, each with its blessing. The celebration developed during the time of the Roman occupation of Judea, and the structure is based on a Roman symposium. The Torah instructs us to tell the story to our children and there are several aspects to the *Seder* that are designed to awake the interest of the children present. We are obliged to tell the story of the Exodus to our children, and ourselves, because in every generation we have to feel as we have been in the slavery in Egypt.

The *Seder* is held at home with the family or friends, but it is also common to organize one at a Jewish Community Center so the whole community can celebrate together. Many people hold a home *Seder* first night then go to the community *Seder* on the second.

For me this holiday has a special meaning as I grew up in the society controlled by the Communist regime. Pesach teaches us not only about the value of freedom, but also about responsibilities that the freedom brings. [MB]

Pesachový seder v kóšernej jedálni židovskej obce
Viera Kamenická, 2008

Passover Seder at the kosher canteen of the Jewish community
Viera Kamenická, 2008

HOLOKAUST

ŽNO Bratislava sa usiluje udržať v povedomí členov komunity, ale aj širokej verejnosti pamiatku obetí holokaustu a každý rok pripravuje niekoľko pietnych podujatí. Fotografia zo synagógy sa spája so spomienkou na 60. výročie prvého transportu židovských dievčat 25. marca 1942.

Tragické chvíle v dejinách židovského národa pripomína výročie oslobodenia Osvienčimu (27. január), deň odchodu prvého transportu (25. marec), termín prijatia židovského kódexu (9. september) alebo *Jom HaŠoa* (Pamätný deň holokaustu), spojený s povstaním vo varšavskom gete.

Okrem všeobecne pripomínaných dátumov nechýbajú ani akcie, ktoré obracajú pozornosť na konkrétne miestne udalosti. ŽNO Bratislava im pravidelne venuje dve smútočné *askary*. Staršia z nich sa koná na cintoríne v Petržalke, kde je pochovaných takmer 500 židov z Maďarska. Zavraždili ich niekoľko dní pred oslobodením mesta, 28. marca 1945. V roku 1958 postavili pri hrobe pamätník. Pôvodne sa termín tejto *askary* spájal s dňom 20. sivana, keď si židia na celom svete pripomínajú obeť pogromov počas povstania Bohdana Chmielnického na Ukrajine. Od roku 2007 si bratislavská židovská obec pripomína túto smutnú udalosť spoločne s Ústredím výskumu rakúskej povojnovej justície poslednú nedeľu pred Veľkou nocou. V tomto termíne k hrobom prichádzajú nielen rakúski organizátori a členovia komunity, ale aj predstavitelia veľvyslanectiev Izraela, Rakúskej republiky a Spolkovej republiky Nemecko.

V roku 1996 postavili bratislavskí rodáci v Izraeli na ortodoxnom cintoríne pomníček venovaný pamiatke bratislavských obetí. Odvtedy sa tu každý rok koná pietne stretnutie. Pripomína dátum poslednej veľkej chytačky, ktorá sa uskutočnila na Jom kipur 1944. Nacisti vtedy chytili a deportovali do koncentračných táborov takmer tritisíc bratislavských židov. [PS]

THE HOLOCAUST

The Jewish Community of Bratislava makes every effort to maintain the memory of Holocaust victims among community members but also among the general public through several remembrance events each year. This photo from the synagogue relates to the commemoration of the 60th anniversary of the first transport of Jewish girls on March 25, 1942.

Tragic moments in the recent history of the Jewish people are remembered through the anniversaries of the liberation of Auschwitz (January 27), the date of the first transport (March 25), the date on which the Jewish Code was passed (September 9) and *Yom HaShoa* (Holocaust Remembrance Day), which is connected to the Warsaw Ghetto Uprising.

In addition to these widely remembered dates, there are also events which bring attention to specific local events. The Jewish Community of Bratislava regularly organizes two memorial services (*Azkarot*). The older of these takes place at Petržalka cemetery where almost 500 Jews from Hungary are buried. Many of them were murdered on March 28, 1945, just days before the city was liberated. In 1958 a memorial was built at the site of the grave. The date of the *Azkara* was originally connected to the 20th day of Sivan, when Jews around the world remember victims of pogroms during the Bohdan Chmielnicki uprising in Ukraine. Since 2007, the community remembers this sad event, together with the Austrian Research Agency for Post-War Justice, on the last Sunday preceding Easter. On this day, the grave sites are visited by Austrian organizers and members of the community, but also by officials from the embassies of Israel, Austria, and Germany.

In 1996, Bratislava émigrés in Israel built a memorial at the Orthodox cemetery dedicated to the memory of victims from Bratislava. Since then an *Azkara* is held every year to commemorate the date of the last major roundup of Jews, on Yom Kippur in 1944. On that day the Nazis detained close to three thousand Bratislava Jews and deported them to concentration camps. [PS]

Pripomenka 60. výročia prvého transportu v synagóge
Ľubo Stacho, 2002

Commemoration of the 60th anniversary of the first transport
Ľubo Stacho, 2002

HOSTIA

Za 25 rokov obec navštívilo veľa významných osobností. Ale osobitnú pozornosť svojim životom a dielom vyvolal spisovateľ Arnošt Lustig. Štruktúra členov obce je vekovo i názorovo pestrá, takže je ťažké uspokojiť každého. Dôležitú úlohu tu zohrávajú kluby založené najmä na vekovo-generačnom princípe, ale aj na zhode záujmov. Školopovinná mládež sa schádza v *Moadone*, mladé rodiny združuje *Atid*, pre strednú generáciu je určený Klub *Jachad*. Ľudí, ktorí prežili holokaust, spája The Hidden Child alebo Klub seniorov. Nechýba Knižný klub, Fórum, ktoré organizuje profesor Traubner, vzdelávacie prednášky rabína Myersa či podujatia Klubu *Chavura*. Každý z nich vytvára vlastné programy, v ktorých nechýba pozývanie zaujímavých hostí. Vďaka tomu majú členovia obce možnosť stretnúť sa s osobnosťami politickej či kultúrnej scény: vedľen Klub seniorov pripravil viac ako 100 takýchto podujatí. Do priestorov Židovského komunitného centra vďaka tomu zavítal napríklad „lovec nacistov“ Simon Wiesenthal, „spievajúci rabin“ Šlomo Carlebach, izraelský autor Meir Šalev, svetoznámy český spisovateľ Arnošt Lustig. Režisér Malte Ludin predstavil film o svojom otcovi, ktorý pôsobil ako veľvyslanec nacistického Nemecka a po vojne bol v tomto meste odsúdený a popravený za svoj podiel na deportáciách. Medzi hosťami nechýbal prezident Michal Kováč, niekoľko členov vlády, poslanci a diplomati, ale aj známi slovenskí vedci a umelci. [PS]

GUESTS

Over the past 25 years, the community has been visited by a number of prominent personalities. The visit of writer Arnošt Lustig attracted especially strong interest because of his life and work. Community members are diverse in their age and opinions. An important role is played by clubs based on participants' ages and generations, but also on their common interests. School-age children meet in *Moadon*, young families come together in *Atid* and for people in their middle years there is the *Yachad* Club. Holocaust survivors meet in The Hidden Child organization or the Seniors Club. In addition, there are events by the Book Club, the Forum organized by Professor Traubner, educational lectures by Rabbi Myers or *Chavura* Club events. Each of these designs its own program, which might include invitations to noteworthy guests. This makes it possible for community members to meet personalities from political or cultural life. The Seniors Club alone has organized over 100 such events. Thanks to such efforts, the Jewish Community of Bratislava has been visited by, among others, "the Nazi hunter" Simon Wiesenthal, "the singing rabbi" Shlomo Carlebach, the Israeli author Meir Shalev and the world-famous Czech writer Arnošt Lustig. Director Malte Ludin introduced a film about his father, who was Nazi Germany's ambassador to Slovakia and who, after World War II, was executed in Bratislava for his role in the deportation of Jews. Guests have also included President Michal Kováč, several members of the government, ambassadors and diplomats, as well as Slovak scientists and artists. [PS]

Arnošt Lustig počas besedy na bratislavskej obci
Viera Kamenická, 2004

Arnošt Lustig visiting the Jewish Community of Bratislava
Viera Kamenická, 2004

MEMORIÁL CHATAMA SOFERA

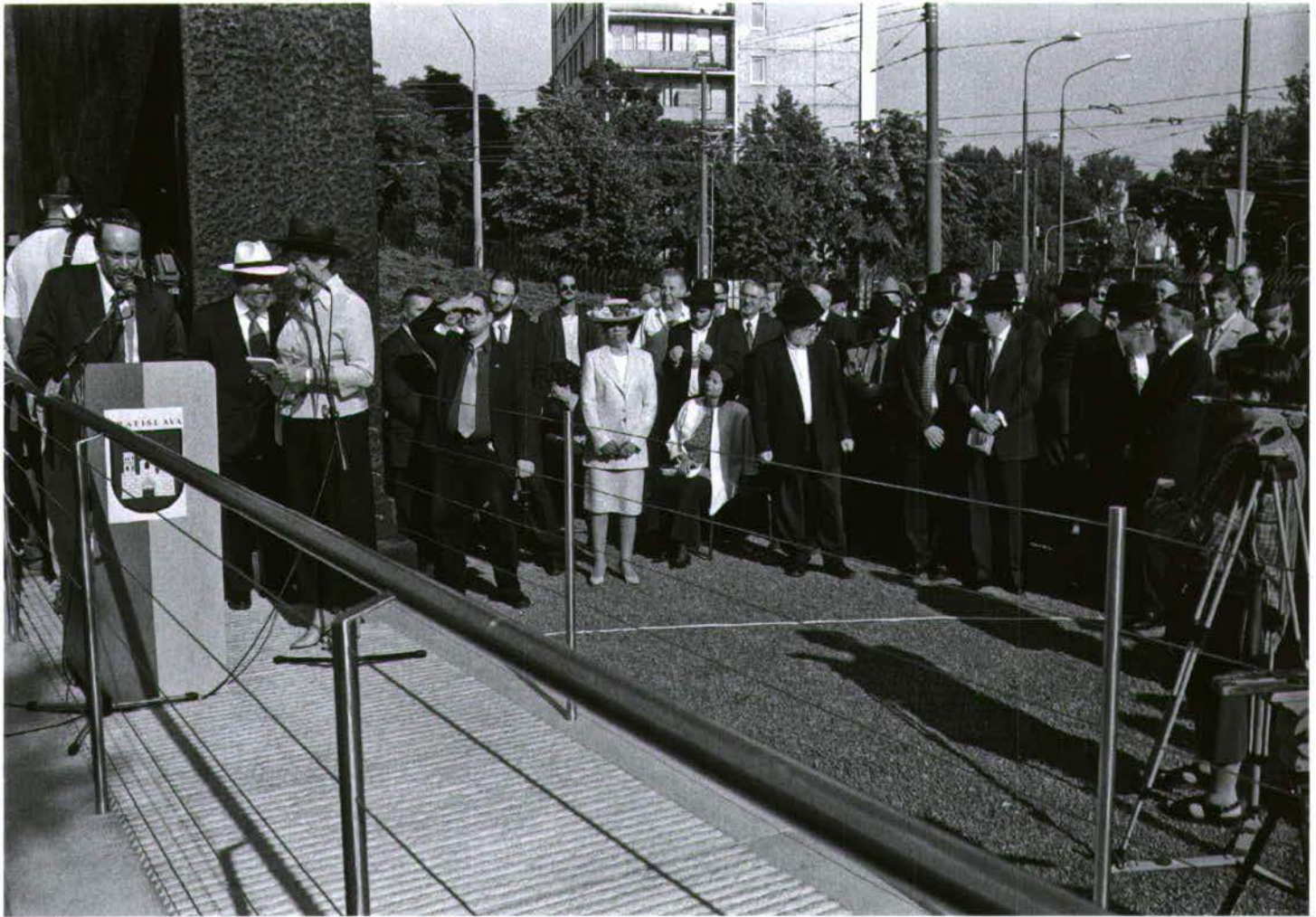
Žiadna iná lokalita v Bratislave nepredstavuje pozoruhodný príbeh židovského kultúrneho dedičstva mesta tak, ako Memoriál Chatama Sofera.

Na jeho mieste stál do roku 1943 cintorín, ktorý sa používal od 17. storočia do roku 1847. Zlikvidovali ho kvôli výstavbe neďalekého tunela. Na pôvodnom mieste ostala iba najvzácnejšia časť cintorína, a to miesto odpočinku bratislavských rabinov, hrob Chatama Sofera a 22 hrobov, ktoré ho obklopovali. Okolo nich postavili betónový plášť, ktorý prekryli strechou z rovnakého materiálu. Vznikol tak podzemný objekt, ktorý dokonca aj počas obdobia komunizmu navštevovali ortodoxní pútnici a mnohí iní židia.

V roku 1982 postavili električkovú trať a nad objektom vybudovali zastávku. V rokoch 2000 až 2002, po rokoch zanedbávania, sa uskutočnila rozsiahla obnova celého areálu a reštaurovanie náhrobných kameňov. Dopravný podnik mesta Bratislavy dal preložiť koľaje električkovej trate a bol vymeraný (neskôr oplotený) bývalý pozemok cintorína. Architekt Martin Kvasnica navrhol neobyčajný nový komplex, ktorý spĺňa prísne požiadavky *halachy* (židovského zákona). Po rokoch kultúrnej ignorancie sa osobnosť Chatama Sofera stala integrálnou súčasťou multietnického kultúrneho dedičstva Bratislavy. Neďalekú zastávku mestskej hromadnej dopravy pomenovali podľa veľkého rabína. [MB]

CHATAM SOFER MEMORIAL

There is no site in Bratislava that embodies the remarkable story of Jewish heritage in the city more than the Chatam Sofer Memorial. The site, dating back to the 17th century, was a Jewish cemetery until 1943, when the nearby tunnel was constructed and the cemetery was liquidated. Only the most precious section, where famous Bratislava rabbis were buried – the Chatam Sofer's tomb and the 22 graves surrounding it – was preserved on the original site. It was enclosed by a concrete shell and covered with a concrete roof. The site became an underground compound, which even during the communist period was visited by Orthodox pilgrims and other Jews. In 1982 a tramline was built and a tram stop was established over the compound. In 2000-2002, after decades of neglect, the whole site was redeveloped and the grave-stones restored. The former cemetery compound was delineated (and later fenced off) after the tram tracks were relocated by the municipality. Architect Martin Kvasnica designed a striking new complex that adheres to the strict requirements of the *Halacha* (Jewish law) as well as to the highest standards of contemporary architecture. After decades of ignorance, the Chatam Sofer became an integral personality in the multi-ethnic heritage of Bratislava. The nearby public transportation stop was named after the great rabbi. [MB]

Slávnostné otvorenie Memoriálu Chatama Sofera 8. júla 2002
Ľubo Stacho, 2002

Inaguration of the Chatam Sofer Memorial on July 8, 2002
Ľubo Stacho, 2002

PRESSBURG YESHIVA

Program *Pressburg Yeshiva* sa rozbehol v roku 2013 z iniciatívy Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku (ÚZZNO). Názov evokuje pocit histórie, pretože pripomína svetoznámu ješivu, ktorá do roku 1940 pôsobila v Bratislave. V rámci projektu ÚZZNO pomáha židovským obciam v Košiciach, Galante, Dunajskej Strede, Nových Zámkoch a Nitre pripraviť dôstojné oslavy Vysokých sviatkov. Zabezpečuje pre ne mladých *bócherov* (študentov ješivy), ktorí v spolupráci s členmi miestnej obce spoločne vedú bohoslužby na Roš hašana a Jom kipur. V období medzi sviatkami sa študenti izraelskej ješivy, presunú do Bratislavy, aby zažili atmosféru programu *Pressburg Yeshiva*.

V spolupráci s bratislavskou ŽNO spoznávajú mladí ľudia život v našej komunite a majú možnosť študovať v synagóge na Heydukovej ulici. Navštívia kluby seniorov, špecializované zariadenie pre seniorov Ohel David, Židovské komunitné múzeum, synagógy a cintoríny, pomodlia sa pri hrobe Chatama Sofera a zaoberajú sa jeho učením. Prostredníctvom tohto projektu ÚZZNO dokáže vytvoriť zázemie pre plynulý priebeh Vysokých sviatkov na miestach, kde je to potrebné a žiadané. Pre študentov izraelskej ješivy je to zasa príležitosť zoznámiť sa s židovskou históriou a kultúrou, ale aj dnešným židovským životom na Slovensku. Snažíme sa tak pripomenúť starú slávu vo svete preslávenej bratislavskej ješivy. [MK]

PRESSBURG YESHIVA

The *Pressburg Yeshiva* program was initiated in 2013 by the Federation of Jewish Communities in Slovakia (ÚZZNO). Its name carries historical resonance because it refers to a world-famous yeshiva which was active in Bratislava until 1940. In the project, ÚZZNO helps Jewish communities in Košice, Galanta, Dunajská Streda, Nové Zámky and Nitra to prepare dignified celebrations of the High Holidays. It brings young yeshiva *bachurim* (students) who cooperate with members of these local communities to jointly lead prayer services on Rosh Hashana and Yom Kippur. In the period between the holidays the Israeli yeshiva students move to Bratislava to experience the atmosphere of the *Pressburg Yeshiva* program. In cooperation with the Jewish Community of Bratislava, the young men learn about life in our community and get the chance to study at the Heydukova Street Synagogue. They visit seniors clubs, the Ohel David, the Jewish Community Museum, synagogues and cemeteries, and they pray at the Chatam Sofer Memorial and study his teachings. Through this project by ÚZZNO we are able to provide support for the celebration of the High Holidays in places where this is needed and requested. For Israeli yeshiva students it is an opportunity to learn about Jewish history and culture as well as present-day Jewish life in Slovakia. Through this approach we try to revive the glory of the former world-renowned yeshiva of Bratislava. [MK]

Účastníci programu Pressburg Yeshiva sa modlia v synagóge
Attila Bálint, 2013

Participants of the Pressburg Yeshiva program pray at the synagogue
Attila Bálint, 2013

ŽIDOVSKÉ KOMUNITNÉ MÚZEUM

Fotografia z otvorenia Židovského komunitného múzea v júni 2012 zachytáva čestných hostí zastupujúcich hlavné mesto Bratislava a Bratislavský samosprávny kraj, ako aj veľkého priaznivca nášho múzea Tomáša Frankla počas prehliadky expozície. Tomáš venoval múzeu jeden z jeho kľúčových exponátov, obraz od jeho otca Adolfa, ktorý prežil Osviečením a je autorom cyklu *Vízie z inferna*. Je ho vidno na pozadí scény.

Expozícia sa nachádza v priestore bývalej ženskej galérie dodnes funkčnej ortodoxnej synagógy na Heydukovej ulici. Otvorenie židovského múzea bolo snom Eugena Bárkányu v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, keď chcela židovská obec upraviť neologickú synagógu na múzeum, čo sa, žiaľ, nepodarilo a budova bola zbúraná. K projektu múzea sme sa vrátili v rámci dlhodobej stratégie pamiatkovej obnovy synagógy na Heydukovej ulici.

Poslaním múzea je sprístupniť bohaté kultúrne dedičstvo našej komunity prostredníctvom expozície citlivo inštalovanej do pôvodnej architektúry synagógy. Mnohí naši členovia zapožičali vzácne predmety rodinnej histórie, ktoré tak dotvárajú mozaiku príbehu komunity.

Za úspech múzea vďačíme mnohým priaznivcom, predovšetkým však spolupráci s Janou Švantnerovou, našou kurátorkou judaík, a Martinom Lepejom, autorom architektonického návrhu expozície.

Spríevodným programom múzea sú vzdelávacie programy pre bratislavských stredoškôľakov a cyklus verejných prednášok *Otvárame dvere* v synagóge. Dúfame, že tak otvoríme dvere k židovskej tradícii a inšpirujeme ľudí k vzájomnej úcte a tolerancii. [MB]

JEWISH COMMUNITY MUSEUM

This photograph comes from the inauguration of the Jewish Community Museum in June 2012 and depicts official guests representing the City of Bratislava and the Bratislava Self-Governing Region, as well as friend of the museum Thomas Frankl, during a tour of the exhibition. Frankl donated to the museum one of its iconic exhibits, the painting by his late father Adolf, who survived Auschwitz and later created the *Visions from the Inferno* cycle of artworks. The picture is visible in the background.

The museum occupies the former women's section of the Heydukova Street Synagogue, which is a functioning Orthodox synagogue. Opening the community museum was a long-cherished vision of Eugen Bárkány during the 1960s, at which time the community wanted to transform the old Neolog synagogue for this purpose. Unfortunately, this vision was never realized and the building was demolished. We revived the plan to create a community museum as part of the long-term restoration strategy for the Heydukova Street Synagogue. The museum's mission is to present the rich heritage of our community by sensitively installing it within the authentic synagogue architecture. Moreover, many of our members agreed to present items related to their families' history as part of the community's story.

We are indebted to our many supporters for the success of the museum, and especially to Jana Švantnerová, our Judaica curator, and Martin Lepej, author of the architectural design, for their fruitful cooperation.

The museum has a special educational program for Bratislava secondary school students and a cycle of public lectures, *Opening the Doors*, which are held inside the synagogue. We hope to continue opening doors to the Jewish tradition and to inspire people to pursue mutual respect and tolerance.

[MB]

Otvorenie Židovského komunitného múzea 17. júna 2012
Milan Reichmann, 2012

Inaguration of the Jewish Community Museum on June 17, 2012
Milan Reichmann, 2012

KLEZMER

Vynikajúci britský klarinetista Merlin Shepherd definuje pôvodný klezmer takto: „Je to inštrumentálna hudba východoeurópskych židov hovoriacich jazykom jidiš.“ Už počas počiatočného vývoja nasával vplyvy z okolia, ktoré boli všade iné – veď klezmer sa hral od Litvy až po Turecko vo všetkých krajinách vrátane dnešného Slovenska. Židovskí muzikanti vnímali hudbu svojho okolia a neuživil by sa hraním iba na židovských svadbách, tak hrávali aj tam, kde od nich nechceli klezmer. Po „znovuoživení“ klezmeru v 70. rokoch 20. storočia je tiež otvorený všetkým prístupom od tradicionalistického až po avantgardný, dá sa kombinovať s rôznymi štýlmi od klasickej hudby cez jazz k reggae a iným.

Preßburger Klezmer Band je od roku 1995 už doma aj v zahraničí dobre etablovaný slovenský zástupca tohto žánra. K ľudovým či komponovaným klezmerovým melódiám a piesňam pristupuje rôzne, jeho členovia majú radi zemitý dedinský štýl, ale aj progresívnejšie prístupy. Skupina začala svoje pôsobenie vystúpením na purimovej oslave bratislavskej ŽNO a stále je súčasťou mnohých akcií komunity často aj s tancom. Preßburger Klezmer Band je držiteľom ocenenia *Radio Head Award* za rok 2012. Má za sebou vyše 700 vystúpení v 14 európskych krajinách a v Argentíne, v roku 2014 bude koncertovať prvýkrát v Dánsku. Pre členov kapely bol dôležitý cyklus *Prebúdzanie synagóg*, ktorého súčasťou bolo oboznamovanie slovenského publika s dejinami tamojších židovských komunít. Členovia skupiny by radi hudbou napomáhali šíriť porozumenie a mier a odstraňovať nenávisť. [SA]

KLEZMER

The leading British clarinetist Merlin Shepherd defines original klezmer as "the instrumental music of the Yiddish-speaking people of eastern Europe." Even in its early development, klezmer was infused with influences from the surrounding environment which were different in each place, as klezmer was played in every country from Lithuania to Turkey, including present-day Slovakia. Jewish musicians were receptive to the music played around them. They would not have made a living playing only at Jewish weddings, so they also played at venues where people did not request klezmer music. Following a "klezmer revival" in the 1970s, it opened up to the whole spectrum of approaches, from traditionalist to avant-garde, and was readily combined with various styles from classical music through jazz to reggae, and beyond. Since 1985, the main representative of this genre in Slovakia has been the Preßburger Klezmer Band, which is now well established both in Slovakia and internationally. The band has different takes on folk and composed klezmer melodies and songs. Its members like the down-to-earth village style as well as more progressive approaches. The band had its very first performance at a Purim celebration party of the Jewish Community of Bratislava and still performs at many events in the community, which often involve dancing as well. The Preßburger Klezmer Band holds the *Radio Head Award* for 2012, and has a proud record of over 700 performances in 14 European countries plus Argentina, with its very first concert in Denmark planned in 2014. For the band members, the series *Waking up Synagogues* was very important. One of its goals was to let the Slovak public discover the history of local Jewish communities. Band members aim to use music to spread understanding and peace, and end hatred. [SA]

Koncert Preßburger Klezmer Band
Thomas Falch, 2014

A concert by the Preßburger Klezmer Band
Thomas Falch, 2014

MICVA

Micva (množné číslo *micvot*) možno preložiť ako „prikázanie“. Významovo súvisí so slovom *cavta*, čo znamená „spojenie“. Tóra uvádza 613 *micvot*. Vykonanie *micvy* spája človeka s Bohom a súčasne je prejavom spojenia Boha so svetom. A napokon *micva* predstavuje aj spojenie človeka a sveta okolo nás. Skutočné spojenie totiž nastáva, keď sa božská podstata v človeku spojí s božskou podstatou stvorenia, keď človek používa svet ako nástroj na vykonávanie Božích prikázaní.

Typickým príkladom takéhoto Božieho prikázania sú *tefillin*. V schránke z hovädzej kože sú uložené úryvky Tóry. Týmto spôsobom sa stávajú povznesenými aj materiály, z ktorých sú *tefillin* vyrobené. Keď ich človek nosí, jednu schránku si umiestňuje na hlavu a druhú na rameno, blízko srdca. Hlava predstavuje intelekt, srdce emócie a rameno činy, čím dochádza k spojeniu – harmónii – intelektu, emócie a činu. [BM]

MITZVAH

A *mitzvah* (plural: *mitzvot*) can be translated as “commandment”. The word *mitzvah* is related to the word *tzavta*, meaning connection. There are 613 *mitzvot* in the Torah. Performance of the *mitzvah* connects a person to God and at the same time reveals the connection between God and the world. A true connection exists when the Godly essence of the individual unites with the Godly essence of the creation, when he or she uses the created world as an instrument to carry out God’s commandments.

Tefillin is a prototypical divine commandment. Leather from a cow is fashioned into boxes into which portions of the Torah are inserted. In this way, the material elements making up the *tefillin* become elevated. When the person wears them, he places one box on his head, and the other box on his arm, right next to his heart. The head represents intellect, the heart emotion and the arm action. Here, too, a connection is achieved: harmony between intellect, emotion and action. [BM]

Rabín Baruch Myers počas rannej modlitby v synagóge
Attila Bálint, 2013

Rabbi Baruch Myers during morning prayers in the synagogue
Attila Bálint, 2013

POHREB

Holokaust a štyri desaťročia pôsobenia komunistickej ideológie vyvolali zmenu hodnotových orientácií. Prejavili sa v skutočnosti, že okrem tradičného židovského pohrebu členovia komunity volili aj iné spôsoby pochovania (kremácia, civilný obrad). Napriek tomu najfrekventovanejšou formou pohrebu naďalej ostáva uloženie do zeme na ortodoxnom alebo neologickom cintoríne.

Najčastejším miestom úmrtia nie je dnes domácnosť, ale nemocnica, čo obmedzuje aplikovanie niektorých tradícií, ktoré sú spojené s umieraním a smrťou. Pozostatky sa prevezú v deň pohrebu na cintorín, kde na pohrebnej doske (*metaher*) uskutočnia členovia pohrebného bratstva Chevra kadiša za sprievodu príslušných požehnaní a modlitieb rituálne umývanie (*tahara*). Telo potom oblečú do pohrebného rúcha z bieleho plátna (*tachrichem*), oči a ústa zakryjú črepmi a do ruky vložia dvojzubú drevenú vidličku. Pred začiatkom obradu najbližším príbuzným na znak smútku narežú vrchný odev (*kria*).

Pri ortodoxnom obrade sa do hrobu ukladá telo zabalené do plachty, pri neologickom sa používa truhla z neohoblovaných dosák, spojených drevenými klinmi. Po zasypaní hrobu najbližší mužský príbuzný odrieka za neobehého modlitbu *kadiš*.

Odchodom z cintorína začína obdobie siedmich dní hlbokého smútku (*šiva*), nasleduje ďalších 23 dní miernejšieho tridsaťdňového smútočného obdobia (*šlošim*). Na pamiatku blízkych príbuzných sa patrí na výročný deň ich smrti (podľa židovského kalendára) odriekať v synagóge modlitbu *kadiš*. Súčasťou sviatkov Roš hašana, Jom kipur, Pesach, Šavuot je bohoslužba *mazkir*, počas ktorej pozostalí hovoria modlitbu *jizkor* na pamiatku rodičov a iných blízkych príbuzných. [PS]

BURIAL

The Holocaust and then four decades of communist ideology brought about changes in values. These became apparent in the fact that besides traditional Jewish burial, members of the community began to choose other funeral types (cremation, non-religious burial). Nevertheless, interment at the Orthodox or Neolog cemeteries remains the most frequently used type of burial. Death no longer happens most commonly in households but instead in hospitals, which limits the application of some traditions related to dying and death. The remains of the body are transported on the day of the funeral to the cemetery where, on the burial board (*metaher*), members of the Chevra Kadisha association perform the ritual washing (*tahara*) while saying the proper blessings and prayers. The body is then dressed in burial shrouds of white linen (*tachrichem*), the eyes and mouth are covered by potsherds and a two-pronged wooden fork is placed into the deceased's hand. Before the funeral ceremony, the closest relatives cut and then tear their clothes (*kria*) as a sign of mourning.

During the Orthodox funeral ceremony, the body is wrapped in a sheet and placed in the grave. In a Neolog funeral, a casket of raw planks connected with wooden wedges is used. After the grave is covered with earth, the closest male relative says the *Kaddish* prayer for the deceased.

Upon leaving the cemetery, a seven-day period of deep mourning (*shiva*) starts, followed by another 23 days of less intense thirty-day mourning period (*shloshim*). To remember close relatives, it is considered good custom to say *Kaddish* in the synagogue on the anniversary of their death (according to the Jewish calendar). Part of the Rosh Hashana, Yom Kippur, Pesach and Shavuot holidays is the *Mazkir* service, during which family members say the *Yizkor* prayer in memory of their parents and other close relatives. [PS]

Obradná sieň na ortodoxnom cintoríne v Bratislave
Viera Kamenická, 2014

Ceremonial hall of the Orthodox cemetery in Bratislava
Viera Kamenická, 2014

ŽIDOVSKÁ JEDNOTA

Židovská náboženská obec v Bratislave je následníkem ortodoxnej a neologickéj obce, ktoré fungovali v meste pred druhou svetovou vojnou. Obec obnovili 9. apríla 1945. Dnešnú podobu a názov *Židovská náboženská obec* (ŽNO) dostala na základe nariadenia SNR z 9. septembra 1945.

Počas komunistického režimu síce štát klamlivo hlásal náboženskú slobodu, ale v skutočnosti zasahoval do náboženských záležitostí a obmedzil všetky sociálne, kultúrne a vzdelávacie aktivity obce. Toto oklieštené postavenie, ktoré sa ešte viac zhoršilo v dôsledku masových emigrácií po 21. auguste 1968, ochromilo chod židovskej komunity a viedlo k jej duchovnému rozkladu.

Až po páde komunistického režimu mohla ŽNO Bratislava opäť plniť svoje funkcie a dnes je centrom židovského života v meste. Komunita je skutočným domovom praktizujúcich veriacich, ako aj sekulárnych židov, ktorí sa s obcou identifikujú z kultúrnych a spoločenských dôvodov. Obec si uchováva filozofiu náboženského pluralizmu. Ortodoxný rabin vedie bohoslužby v synagóge podľa starých zvykov, dohliada na kóšer jedáleň a venuje sa mnohým ďalším činnostiam.

V záujme plurality do obce pravidelne dochádza liberálny rabin, ktorý organizuje alternatívne bohoslužby, vzdelávacie aktivity a stará sa o duchovné potreby našich členov. Táto vzácna židovská jednota je v našej komunite založená na vzájomnej úcte a tolerancii, ktoré sú kľúčovou zásadou riadenia činnosti Židovskej náboženskej obce v Bratislave po roku 1989. [MB]

JEWISH UNITY

The Jewish Community of Bratislava is the heir of the Orthodox and Neolog communities that flourished in the city prior to World War II. The community was re-established on April 9, 1945. Its current legal status derives from the decree of the Slovak National Council dated September 9, 1945.

During the communist regime, the state falsely declared "religious freedom", but in reality interfered in religious affairs and curtailed all social, cultural and educational activities by the Jewish community. This paralyzing position resulted in the crippling of Jewish life and furthered the spiritual annihilation of the Jews in Slovakia.

Only after the fall of the communist regime could the community reassess its full functions and assume its present-day role as a hub of Jewish life in the city. The community is a true home to the religious, as well as to many secular Jews, who associate for cultural and social reasons. The community maintains a philosophy of religious pluralism. The Orthodox rabbi leads services in the synagogue according to the old custom of Bratislava, supervises the kosher canteen and engages in many other activities.

The Liberal rabbi runs alternative services, educational activities and looks after the spiritual needs of our members. This precious Jewish unity in our community is based on mutual respect and tolerance, which has been a key principle of the post-1989 community's governance in Bratislava. [MB]

Rabíni Myers a Goldstein spoločne pripevňujú mezuzu na vchod do synagógy
Milan Reichmann, 2012

Rabbis Myers and Goldstein jointly affixing the mezuzah at the synagogue entrance
Milan Reichmann, 2012

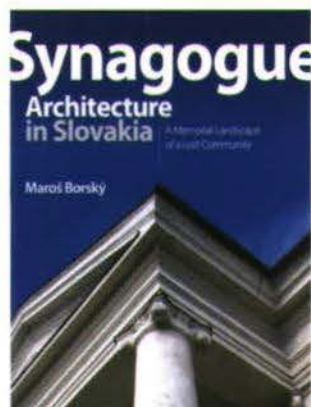
NAŠE PUBLIKÁCIE OUR PUBLICATIONS

Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva – Menorah je vydavateľom publikácií Židovského komunitného múzea.

Vydali sme nasledovné tituly predstavujúce bohaté kultúrne dedičstvo slovenskej židovskej komunity:

The Jewish Heritage Foundation – Menorah is the publisher for the Jewish Community Museum.

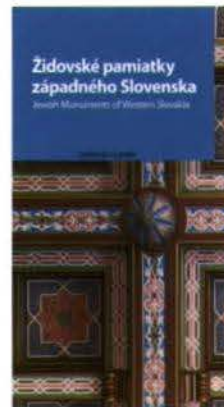
We have published the following titles that present the rich heritage of the Slovak Jewish community:

Synagogue Architecture in Slovakia
A Memorial Landscape of a Lost Community
Maroš Borský
ISBN 978-80-969720-0-5
2007

Slovenská cesta
židovského kultúrneho dedičstva
The Slovak Jewish Heritage Route
Maroš Borský
2010

Židovské pamiatky západného Slovenska
Jewish Monuments of Western Slovakia
Maroš Borský
ISBN 978-80-969720-1-2
2011

Židia v Bratislave a ich kultúrne dedičstvo
Jews of Bratislava and Their Heritage
Maroš Borský, Jana Švantnerová a kol.
ISBN 978-80-969720-2-9
2012

Tieň minulosti
The Shadow of the Past
Jana Švantnerová a kol.
ISBN 978-80-969720-3-6
2013

Sme tu!
We Are Here!
Maroš Borský a kol.
ISBN 978-80-969720-4-3
2014

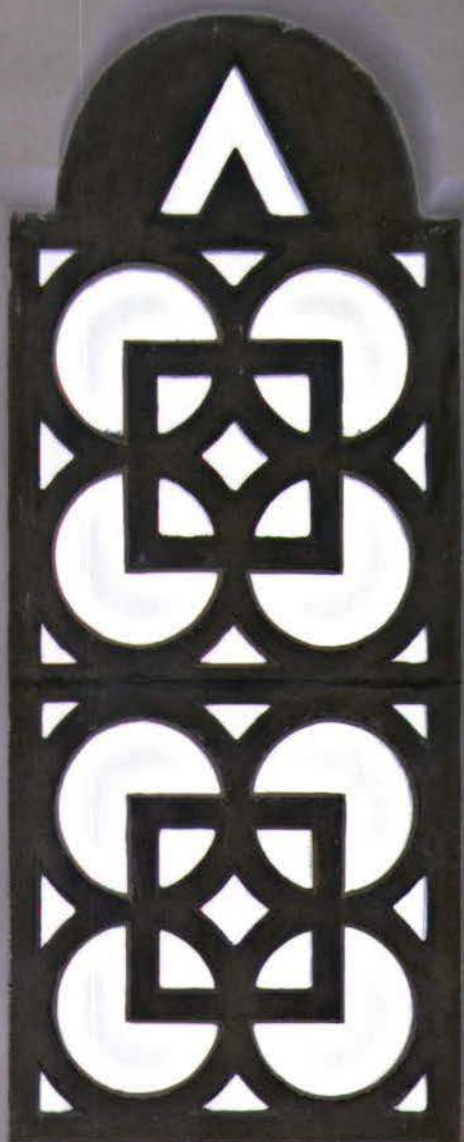
Synagóga a Židovské komunitné múzeum sú súčasťou Slovenskej cesty židovského kultúrneho dedičstva

The synagogue and the Jewish Community Museum are part of the Slovak Jewish Heritage Route

www.slovak-jewish-heritage.org

Židovské komunitné múzeum

*Jewish Community
Museum*

**synagoga
bratislava**

Poloha / Location:

GPS: 48°8'49.00"N, 17°6'43.50"E
Heydukova 11-13, Bratislava

Kontakt / Contact:

Židovské komunitné múzeum
Kozia 18, 814 47 Bratislava
Slovak Republic

www.synagogue.sk

www.synagogue.sk

ISBN 978-80-969720-4-3

9 788096 972043